پەل شائەل: پووچتر لە دووبارەکردنەوەی ئەوانی دی؛ دووبارەکردنەوەی خودە … وەرگێڕان/ ئەمین بۆتانی

پەل شائەل هەر لەگەڵ بەدیارکەوتن و ناسینی وەك شاعیرێك لەسەرەتای هەفتاکانی سەتەی رابردووەوە، بەوە ناسراوە کە هەمیشە گەڕەزی ناوەتەوە و بەردەوام بۆتە مایەی وروژاندنی کێشمەکێش. هەمیشە ئەوەی رەتکردۆتەوە بچێتە پاڵ ئەوانی دی و مەرایی بۆ رەخنە بکا.. ئەو تا بڕێی لاسارە و خۆی رادەستی پێوەرە حازربەدەستەکان و فریوی سەرسامبوون ناکات، بۆیە ئەزموونەکەی ئەو بریتیە لە پێشنیارگەلێکی نوێ بۆ چامەی شیعریی سەردەم و بۆ خودی شێوازی نووسین.

پەل بەوە تێمەتبار کرا کە چامەی نەریتیی لە بنج و بنەوانەوە هەڵتەکاندووە، هەروەها زمانیشی تێکوپێکداوە، بەڵام ئەو مکوڕە لەسەر تەفروتوناکردنی خود؛ بەواتای تێپەڕاندنی بەردەوامی خود و هەمیشە ئەزموونکردن، ئەزموونکردنێکی بەردەوام بەمەبەستی گەڕان بەدوای پەنهاندا، یان لەپێناو پەیبردن بەو ئازادیەی کە سنووورەکانی رەخنە رایناگرن، لەبەر ئەوەی رەخنە رەهایە و شیعریش رژێەیی، بۆیە بە بێچوونی ئەو ئەم دووانە بەیەکناگەن.
پەیقین لەگەڵ هەبەستقان پەل شائەل پرسیاری زۆر هەدەگرێ و نیشانگەلێکی زۆری پرسیار بە هەواسراوی دەمێننەوە؛ بە هیوای ئەوەی دەرفەتیان هەبێ لە پەیقینەکانی داهاتوودا بخڕێنە روو، چونکە پەیقین و دایەلێگ تامەزرۆی یەقین نیە بەقەد ئەوەی یارمەتیدەرە بۆ خستنەڕووی پرسیاری نوێ.

من خۆم پێشکێش ناکەم؛ ئەوە خوێنەرەکانن پێناسەم دەکەن، کار و بەرهەمەکانم ناوونیشانی منن، لەبەر ئەوەی من ئەوە پتر لە سی ساڵە شیعر دەنووسم، ئەوەی دەشمخوێنێتەوە بۆی هەیە باش و خراپم لەبارەوە بڵێ.. ئەوە هەر زۆر ئاساییە، لەبەر ئەوەی مرۆڤ خۆی وەك پێشنیارێك وایە بۆ جیهان، نووسینیش پێشنیاری مرۆڤە بۆ ئەوانی دی کە دەتوانن رەتی بکەنەوە یان قبووڵی بکەن، ئەوەی پەیوەندی بە منیشەوە هەیە؛ خەکانێك هەن حەزیان لە شیعرەکانم نیە…هەندێکیش بە تامەزرۆییەوە ئارەزووی دەکەن.

لە بنەڕەتدا شاعیر وەك سەركردە و حزب نیە لە جیهانی سێیەم؛ تاوەكو خەڵك لە دەوری كۆبێتەوە و هەوڵ بدا كێدەنگییەك بۆ خودی خۆی بەدەستبێنێ، شیعر و چامە و تابلۆ؛ یان هەر ژانرێكی دیكەی هونەریی خەڵك دابەش دەكا و مەوبەست لێی كێدەنگیی نیە، بۆیە هەر شاعیر و هونەرمەندێك هەوڵ بۆ كێدەنگی بدا؛ گومانم لە شاعیرێتی و داهێنانەكەیەتی.

كە جیهان دابەش بكەی؛ واتە شتێكی نوێ پێشكێش بكەی خەڵك لەسەری جیاواز بن، خەڵكانێك هەن بەرگەی سەرچێی و ریسكی نوێ ناگرن… خەڵكانیش هەن بە رێزەوە لەو ئەزموونە نوێیەی ئێمە دەڕوانن، بۆ نموونە هەندێ كەس هەن پرسیار دەكەن: بۆچی پێل شائێل بەردەوام خۆی هەڵدەوەشێنێتەوە؟ دیارە كە هەر نووسەرێك لەوەی دی جیاوازە. من ئەو پرسیارە گرنگە زۆر دەمتەزێنێ، بەڵام لەهەمان كاتدا وام لێ دەكا پێوەست بم بەوەی كە هەر ئەزموونێكی نوێ لەلای شاعیر پێویستە رێخۆشكەر بێ بۆ هاتنەئارای ئەزموونی نوێتر، لەبەر ئەوەی گرفتی شیعری عەرەبی ئەوەیە كە هەندێ شاعیر شێوازی نوێی نووسینیان دێزییەوە… دواتر بە درێژایی تەمەنیان لاسایی خۆیان كردەوە، كە سەرەنجام ئەزموونەكەیان وەك گێماوی لێهات و تووشی دەبەنگی و دووبارەبوونەوە و مردن هاتن.
لەگەڵ من وەبیر خۆتی بێنەوە؛ كە گشت ئەزموونە سەرەتاكانی شاعیران هەمیشە باشتر بووە لە دوا ئەزموونەكانیان، چونكە دەستیان لە نوێكردنەوە و ئەزموونكردن هەڵگرت، چونكە ئەوان هەستی رەخنەگرانەیان بەسەر خودی خۆیان لەدەستدا، چونكە ئەوان لەناو خۆیاندا گریمانەی پێغەمبەرانەیان تاودا… بۆیە هەر شتێك ئەوان بینووسن؛ بوو بە بتی پیرۆزكراو، بگومان ئەوەش مەرگی شاعیرە، لەبەر ئەوەی هەر شاعیرێك ئەگەر رۆژانە خۆی تەفروتونا نەكات… هەڵبەت بە مانا ئەرێنیەكەی، بە مانا هەڵوەشانگەراكەی، بەو مانایەی بەخۆی بڵێ: ئەم ئەزموونە بەكۆتا هات و لەسەرم پێویستە ئەزموونێكی نوێ بەرپا بكەم.. ئەگینا ئەو شاعیرە وەك مردوو وایە.
هەر بەوە بزانە كە كاروانی شاعیرە مردووەكان بەردەوام قەرەباڵغ تر دەبێ، چونكە لەسەر خوانی فێستیڤاڵە شیعریەكان دەلەوەڕێن، ئەو فێستیڤاڵانەی خەریكە شیعریش پیس دەكەن، ئێستا ژمارەی شاعیری فێستیڤاڵەكان كێاشە دەكا، وەك بڵێی حورمەت و رێزمەندیی شیعر لە فێستیڤاڵەكانە نەك لەناو پەرتووك.

من چل ساڵ رەتم كردەوە بچمە سەر سەكۆ و شیعر بخوێنمەوە، هەندێ لە هاوڕێیانم بە گلەییەوە پێیان گوتم كە ئەوە كاریگەری لەسەر

ناوبانگ و ئامادەگی میدیاییم دەبێ، بەڵام من پێمگوتن: بۆ من باشترە میدیاکان بدۆزنم نەك شیعر، لە دواییدا هەردووکیانم قازانج کرد، راستە من دوای چل ساڵ بەشداریم لە کۆکی شیعریدا کرد لە پاریس و دانەیەکی دیش لە لەندەن، بەڵام من حەزم لە فێستیڤاڵە شیعریەکان نیە… زەوق و ئارەزووم ئاوایە… بەم شێوەیەش خۆم دەناسێنم، ئەوانی دیکەش بۆیان هەیە دیدی جیاوازیان هەبێ.

ئەوە ئەزموونێکە ساڵی 1977 بەکۆتا هات، بەڵام ئەزموونێکە کاریگەری بەسەر شیعری عەرەبییەوە هەبوو، بەر لەوە شیعری عەرەبی شیعرێکی زاوزێگەر، ڕۆمانتیکی، سوریالی، دوور و درێژی تووڵانی بۆزارکەر بوو….هتد، ئەوەبوو چامەی چۆپێم داهێنا، چامەی کورتبڕ و تژی هەما و گرژ، ڕووبەری سپیشم کردە بەشێك لە سینۆگرافیا وەك شانۆ، کردمە بەشێکی تەواوکەری پەیڤ، پاوپێ لە هەما و ئاماژە، کە ئەمەیان ئەزموونی هەرە سەختی من بوو لە دووتوێی هەردوو دیوانی (روخسارێك دەکەوێ و ناگات) و (با-ی ڤالا) پشکێشم کرد، دواتر چامەی دوو رستە و سێ رستەییم هێنیەوە، بەڵام ئەو ئەزموونە شیعرییە قورس بوو، چونکە فۆرم بە تەنیا بەس نیە… پەرشبوونی ڕووبەری سپی لە نێوان رستە و وشەکانی چامە بە تەنیا کەکی نیە، یاریە زمانەوانیەکە گرنگە؛ کە یاریەکی سەخت و وردە لە هەمان کاتدا، چونکە چامەی درێژ دەشێ بەرگەی لاوازی بگرێ وەك ڕووبار، بەڵام ئەو چامە بچووکە یەك رستە و دوو رستەییانە وەك پەپوولە وان، بە شنە بایەك دەکەونە خوارەوە، بە تەنیا پیتکی زبر کە لە شوێنی شیاوی خۆیدا نەبێ؛ هەموو ریتمەکە ئاڵۆز دەکا.
لەگەڵ ئەوەشدا، من دەڵێم ئەو ئەزموونە بە کۆتاهات، لەدوای با-ی ڤالا دەبوایە ئەزموونەکە فرەوان بکەم، دەبوایە لە تەفروتوناکردنی بونیادی زهنیەت (مێنتالیتی) و زمانەوانی و لێژیکی شیعر بپەڕمەوە بەرەو ئەزموونێکی نوێتر و تەواو جیاواز، بەرەو ئەزموونێکی هاودژ بە ئەزموونی پێشووم کە لە هەردوو دیوانی (مردنێك بێ یادگاری) و (لاپەڕەکانی ونبووەکە)دا بەرجەستەیە.

لەمەشیاندا دیسان ترسم لە دووبارەبوونەوە هەبوو، بۆیە ڕوومکردە زمانی کەلەپوور، من وەك ئەوانی دی نەهاتم بەردێکی دڕین بێنم و بیخەمە نێو دیوارێکی نوێوە، نا، نا، من رستەم هەبژارد، هەمان چامەم هەبژارد و کارم لەسەر کرد (وەك مانگێکی درێژی عەشق) کە خەتەرناکترین پەرتووکە نووسیبتم و خەکی بەگشتی و ئەشراف و محافزکارانیش خۆشیان ویستبێ، لەبەر ئەوەی لەو پەرتووکەمدا گەیانەوە هەبووە بۆ زمان و دەستەواژە کەلەپووریەکان، من لەو

دیوانەمەوە (وەك مانگێكی درێژی عەشق) بەرەو پەرتووكی (نەمانی دڵخەكان) ڕێشتم وەك دەقێكی كراوە، هەندێ توخمی شانۆیيم وەك هەوڵن تێكەڵ كرد، ئەو ئەزموونە قورس و هەڵپووكێنەرە، بەڵام من هەمیشە بەدوای نوێكردنەوەدا گەڕاوم.. بۆیە ئەوە دوو ساڵە هیچم نەنووسیوە.

شیعر هونەرێكی سەختە، هونەری چامەی كەڵەگەت، من هێشتا لەسەر ئەو بڕچوونەم، تاوەكو ئاسەواری چامەیەكی پێشتری خۆم بسڕمەوە، ناچارم پەلاماری شانۆ بدەم… یان كار لەسەر زمان بكەم، خەریكی هزر و سیاسەت بم، تاوەكو لە ئاسەواری ئەزموونێك بەتاڵ ببمەوە؛ دەمەوێ بەدوای ئەزموونێكی نوێدا بگەڕێم، ئەزموونێك لە ژیان و ئێشوئازار… لە عەشق و مەرگ، لە خوێندنەوەی شیعر و وێژە، تا هەمیشە پێویستت بە نوێكردنەوەی كەرەستەكانتە، لەسەرت پێویستە هەڵیانگریتەوە و كۆنترۆڵیان بكەی… بەڵام شاعیرێك بێت و هیچ كەرەستەیەكی پێ نەبێت بۆ كردەی ڕەنگجۆری، بگومان ئەوە شاعیرێكە كەوتۆتە تەڵەی خودی خۆیەوە، لە نموونەی زۆرێك لەو شاعیرانەی من و تۆش دەیاننناسین و پێویست ناكا ناویان بێنین.

بڕوام پێ بكە، من ئێستا حەز لە پەیقی ڕووخان و هەڵتەكاندنی زمان ناكەم، ئەوە دروشمی سوریالی و دادایيەكان بوو كە گۆڤاری شیعر و خاوەنەكانی نوێخازی و ئەدۆنیس پەیڕەویان كرد… كە من بەلامەوە وەهمە، بۆیە لە جیاتی ئەوە؛ من پێشنیاری تەفروتوناكردنی خودم كرد. لە ڕاستیدا شیعر فڕێبازییە، جارانیش گوتراوە كە جوانترین شیعر درێژنانەترینیەتی؛ بەڵام نەك بەمانا ئەتیكیەكەی، بەڵكو بە مانا خەیاڵكاریەكەی، بەواتای هاونزیكی مژارەكە بە شێوەیەكی ناڕاستەوخۆ، سەبارەت بە كەلەپووری وەهمەوەش؛ من نەمویستووە؛ نە كەلەپوور تەفروتونا بكەم و نە زیندوویشی بكەمەوە، بەڵام ئەوەی پێویستە بكرێ دەبێ زمان بەر ختووكە و نەقیزە بدرێ، لەبەر ئەوەی شیعر خۆی نەقیزەدانی سەرتاپای زمانە بە كەلەپوور و سەردەمەكەیەوە، هەبەت نەقیزەدان بەمانای ئەزموونگەری، منیش لە ئەزموونكردندا دەژیم.
ئێستا من لە (نەمانی دڵخەكان) شانۆم ئاوێتەی شیعر كردووە، وەك تێش دەزانی؛ بایەخپێدانی من بە شانۆ هاوتەریبە بە شیعر و هزر و زمان… هتد. لە كۆتاییشدا ئەگەر من بمەوێ چامەیەكی شیعری بۆ ئەوە بنووسم تەنیا خۆشەویستی خۆم بدركێنم و عەشقی خۆم بۆ سۆكس دەربڕم یان خۆم لەقەرەی سیاسەت بدەم؛ ئەوە من دەتوانم ئەوانە بكەم لە ڕێگای نووسینی وتارێكەوە (ئێ خێ من ڕۆژنامەڤانم)؛ یان

دەتوانم لە لێکۆڵینەوەیەکدا بیکەم یان لە... بەڵام شیعر کاتێ دەینووسی؛ پێویستە شتێکی نوێ بخاتە سەر ئەوەی کە هەتە؛ یان سەر بەرهەمی داهێنراوی ئەوانی دی. دووبارەکردنەوەی ئەوانی دی شتێکی پووچە و لەوەش پووچتر دووبارەکردنەوەی خودە.

من نموونەیەکی پێشوەختەم نیە، نموونەکەی من لەبەر دەممە، بۆیە دەبینی کە گشت تیووریەکانی شیعر پووچ و بێمانان، تێ یەکەمجار چامەیەك دەهێنیەوە و دواتر تیووریزە بێ شیعر دەکەی، یان دەخوێنیەوە بێ ئەوەی بزانی چۆن شیعرت نووسیوە، هەموو سنوورەکانی شیعر لە دوای دەقەوە دێن نەك بەر لە دەق، کە دەکەوێتە پێگەی ناکۆتاوە.
هەموو تیووریەکانی شیعر هاتن و ڕێبشتن و شیعر هەر مایەوە، کەس ناتوانێ شیعر بەدەستەوە بگرێ و هەڵگرێتەوە، گشت قوتابخانە شیعریەکان قوتابخانەی بێنە و هەڵکەوتەکانن؛ لە ساتەوەختێکی مێژوویيدا دێن و دەڕۆن، بەڵام دەق دەمێنێتەوە، ئەو قوتابخانانە وەك راستە وان؛ فەزا و بۆشاییان پێ دەپێوین، ڕەخنە هەمیشە ڕەها و شیعریش ڕێژەییە؛ بۆیە هەرگیز بەیەکناگەن.

پێشەنگەکان نەمان و کۆتاییان هات، یان زۆربەیان وەك شیعر و هزر کۆتاییان هات، هەموو بیروبۆچوونەکانیان سەبارەت بە نوخوازییەوە هەر لە بنەڕەتدا لاواز و پەپووت بوو، لەبەر ئەوەی بۆچوونەکانیان پەیوەندییان بە دەقەوە نەبوو، بەڵکو وابەستەی هەندێ زانیاری بوون لەبارەی ڕەخنەی ڕۆژئاوایی؛ یان ڕەخنەیی کۆن و کلاسیك، یان ڕەخنەی کەلەپووری، بێ نموونە ئەوان کاتێك لەبارەی پەخشانە شیعرەوە شتیان دەنووسی؛ ئێمە لێرە جارێ پەخشانە شیعرمان هەر نەبوو، ئەوان پشتیان بە سۆزان برنارەوە بەستبوو کە بەرهەمەکانی لەبارەی پەخشانە شیعری فەرەنسی بوو، سۆزان برنار لە بڕیارەوە شتی وەردەگرت و هەتا ساڵی 1960 لێکۆڵینەوەی لەسەر گشت تێکستە فەرەنسیەکانی ئەو قۆناغە کرد و یاسا و ڕێساکانیشی هەڵێنجا.
کەچی ئێمە هاتینە سەر حازرەکی و کارەنجام و هەڵێنجراوەکانی سۆزان برنارمان لەبارەی دەقە شیعریەکانی فەرەنساوە برد و بەسەر شیعری عەرەبیمان پراکتیك و پیادە کرد، هەبەت بەر لەوەی دەقی ڕەسەن و خۆماڵی خۆمانمان هەبێ لەو کایەوە. دەرەنجامیش ژمارەیەك تێز و تیووریزەمان بێ زیاد بوو لەبارەی پەخشانە شیعری عەرەبییەوە کە لە بنەڕەتدا بوونی نەبوو.

من یەکەمین لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی خۆم لەبارەی پەخشانە شیعر وەك تێزێکی زانکۆیی لە ساڵی 1971دا پێشکەش کرد کە بابەتێکی نوێ و

پەشەنگ بوو لە بوارەکەی خۆیدا، بۆنە پێشچاوی خۆت زانکۆی بەیروت دەبێ ئەوسا چەند پێشکەوتوو و گرنگ بووبێت لە رووی ئەکادیمییەوە هەتاوەکو نامەیەك وەرگرێ لەبارەی پەخشانە شیعر؛ کە زانکۆ عەرەبیەکان هەر دانیان پێدا نەدەنا.
گرنگ ئەوەیە ئێستا بەرهەمەکەی سۆزان برنار لە فەرنسا کاریگەری نەماوە و ئکسپایەر بووە، لەبەر ئەوەی شیعری فەرەنسی (خۆت دەزانی من شارەزای شیعری فەرەنسیم) هەر لە شێستەکانی سەتەی رابردووەوە گۆڕاوە بە ئێستاشەوە، ئەو ڕێسایانەشی سۆزان برنار هەڵێنجای؛ ئێستا نە بەکەڵکی شیعری فەرەنسی و نە بەکەڵکی شیعری عەرەبییش دێ، بەڵام رەخنەگرەکانمان هێشتا لە تیووریزە شیعرییەکانی خۆیان پشتی پێ دەبەستن.
من لە کۆنگرەی شیعر لە قاهیرە لەبارەی پەخشانە شیعرەوە نووسیم و رەخنەم گرت و وەڵامی سۆزان برناریشم دایەوە لەبارەی شیعری فەرنسی و عەرەبی، بەڵام شاعیران و رەخنەگرانمان ناخۆننەوە و ئاگایان لە پێشهاتەکان نیە… زۆربەیان لەسەر شکڵی جارانی خۆیان وەنەوز دەدەن، بۆ خۆیان لای پاڵ قاڵەری و ئاندرێ بریتۆن راکشاون، راستە ئەوانە مەزن و بلیمەت بوون؛ بەڵام کۆتایان پێهات.

چامەی شیعری و شانۆ؛ دوو هونەرن بەیەك ناگەن، پەیوەندییان بەیەکەوە نیە، هەر هونەرێك لەوانە بونیاد و جەستەی تایبەت بەخۆیان هەیە، هەر یەك لەوانە کەرەستە و پێوەری خۆیانیان هەیە، کاتێك ئێمە چامەیەك دەنووسین پێویستە بزانین کە ئێمە جەستەیەك بەیەکەوە دەلکێنین و ناکرێ بە شتێکی دیکەوە ناوبنرێ، ئێمە چامەیەکی شیعری دەنووسین نەك ڕاپۆرتێکی سیاسی یاخود وتارێك، چونکە هونەری وتاربێژی و هونەری وتارنووسینیش هەیە، بەڵام چامە هەڵکەنراو و داهێنراوێکی شیعرییە، کاتێکیش شانۆ دەچێتە نێو ئەو چامەیەوە؛ ئەوە دەبێ بگۆڕێ بۆ جەستەی چامە تاوەکو ببێتە چامەی شیعری. ئەگەر گۆڕانەوەیشی هاتە سەر، ئەوە دەبێ گۆڕانەوەکە بۆ زمانی چامە بگۆڕێ، ئەگەر ئەو گۆڕانەش ڕووینەدا؛ ئەوسا وادیارە کەموکوڕییەك لە کرێکی خودی نووسیندا هەیە.
هەمان شت بۆ شانۆش دەگونجێ، لەبەر ئەوەی شانۆ بونیادێکی سەربەخۆی هەیە و جیاوازە لە ڕۆمان و ڕەنگ و سینەما، تۆ دەتوانی شیعر و گۆرانی و سینەما بخەیتە نێو شانۆوە، بەڵام بەو مەرجەی ئەو ژانرانە ببنە توخمی شانۆیی، خۆ ئەگەر وەك لەشی سەربەخۆ مانەوە؛ ئەوە بگومان کۆشەی ئاوێتەنەبوون و لەبەریەکهەڵوەشانەوەیەك لە بونیادا هەیە.

کاتێك تێلستۆی (جەنگ و ئاشتی) نووسی؛ بیست لاپەڕەی جوانترین شیعری هەیە، بەڵام ئەو شیعرەیە خزمەت بەخۆی ناکات وەك شیعر؛ بەڵکو لەخزمەت بونیادی ڕەمانەکەدایە، بۆیە زۆر ئەستەمە یەکێکمان بتوانێ ئەو هەردوو هونەرە بنووسێ، ئەوە کارێکە هەرگیز ئاسان نیە. منیش لە میانی ئەو ڕەشنبیریە یەکجار فرەوانەی هەمە لەبارەی شانۆوە؛ لەگەڵ ئەو ئەزموونەی نووسین و دید و روئیایەم بۆ نمایشەکان، شتێکم لەلا گەڵاڵە بووە بتوانم سنووری نێوان ئەو دوو هونەرە بناسم و لەیەکتریان جیابکەمەوە، و ئەگەر بەناویەکداچوون ئەوە دەبێ یەکێکیان لە پێناو ئەوەکەی دی بتوێتەوە، هەروەك چۆن لەهەردوو بەرهەمەکەمدا بەرجەستەیە (نەمانی دۆخەکان) و شانۆیی (زۆرخانە) کە خاتوو نیزال ئەشقەر لە ساڵی 1990دا وەك ئەکتەر نمایشی کرد و لەوێ شیعرمان وەك هەوێن و ڕۆح لە بنیاتنانی شانۆییەکەدا بەکارهێناوە.

ئێستا لە فەرەنسا ئەزموونی نوێ هەن بۆ هەڵوەشاندنەوەی چامە شیعریەکان بە ڕێگای شانۆی کراوە، کە لە ڕێی فۆرمەوە ساز دەکرێ، ئێمەش پێویستە گوڵایەڵی ئەوی دی بین کاتێك ئەزموونکاری دەکات؛ ئەگەر ئەو کەسە عەرەب بێ یاخود بیانی، ئێستا شانۆ پەل بۆ دەرەوەی دەق و ئەکتەر دەهاوێژێ، شانۆ دەیەوێ تەنانەت لە دەرەوەی خودی شانۆدا بەدوای چارەسەریدا بگەڕێ ، هەبەت ئەوەش پێچەوانەی تیووریەکانی برێتۆقسکی و ئارتێ یە، لەبەر ئەوەی شانۆ ئێستا تەسك تر لەوەی بتوانێ ئەو هەموو گوڵانکاریانە لەخۆ بگرێ، ئەمەش خۆی لەخۆیدا پرسێکی مەترسیدارە.
من وای دەبینم کە دەبێ شانۆ هەموو توخمەکانی وەك سینۆگرافی و کریۆگرافی و جلوبەرگ و ماکیاژ و میوزیك وا لێ بکات لەگەڵ بونیادە سەربەخۆکەی خۆیدا ئاوێتە بکا، کە جیاوازە لە بونیادی چامەی شیعری و ڕۆمان و سینەما، هاوکات چاودێریی ئەو ئەزموونانەی تێکستیش بکرێ کە سنووری نێوان ئەو ژانرانەی دەربڕین دەتەقێننەوە و خاپوور دەکەن.
من خراپترین ڕەخنەگرم، بەباشتری دەبینم ئەوانی دی ڕەخنەم لێ بگرن. لەوە خۆشتر نیە ڕەخنەت ئاراستە بکرێ، بەڵام زۆر بێتامە کەسانێك پێتدا هەبدەن وەك مەرایی، ئەگەر ئەوانی دی وەك مەرایی لەسەرم بنووسن هەست بە سووکایەتی خۆم دەکەم؛ وەك بڵێی زللەیەکیان لەپەناگوێم دابێ، کەسانی وا هەن درۆم لەگەڵدا دەکەن، بەرتیلم پێ دەدەن و ئازادیم ئازار دەدەن.
لەبارەی قوتابخانە ڕەخنەییەکانیشەوە؛ من پێوایە هەر هەموویان باریان کرد و نەمان، ڕیالیزم و بونیادگەری باویان نەما، سوریالییەت وەك قوتابخانەکانی پێش خۆی ڕۆی، من دژی گشت قوتابخانە

رەخنەییەکانم. رەخنەی راستەقینە؛ دۆخێکی دیدەنیی نێوان رەخنەگر و دەقە، دیدەنیی نێوان دوو خەیاڵی بێ سنوور و بێ هزری پێشوەختە. هەر ئەوەشە رادەستبوونی چاوکراوە و بە ئاگا و خۆگر لەیەك کاتدا.

بێ دەبێ من ملکەچی ڕێسا باوەکانی کۆمەڵگا بم بێ ئەوەی بەدڵی خاوەنی ئەو ڕێسایانە بم،، چونکە کار و ئەرکی من لە شیعردا شکاندنی ڕێساکانی ئەو سەرسامبوونەیە کە یەکێکە لە نەخێشیەکانی کۆمەڵگە و دەربڕین لە ڕاوەستان و بڕجووەیی و دۆگماتیکی قۆناغێکی ئەو کۆمەڵگەیە دەکەن، کاری من تێکشکاندنی توخمەکانی ئەو سەرسامبوونەیە، با سەرەتا لە وردوخاشکردنی ڕێساکانی سەرسامبوون بەخۆم و لە خاپوورکردنی خودشەیداییەوە دەستپێبکەم، لەبەر ئەوەی کاتێك شاعیر زۆر بەخۆی سەرسام دەبێ وەك (ئەدۆنیس)؛ ئەوسا مانای وایە چیتر کەکە بەکۆتا هات… بۆوام پێ بکە من ئەم قسەیە وەك ڕەخنە دەکەم، ئەدۆنیس یان نزار قەبانی بەر لە مردنی، و هەر یەکێك لەو شاعیرە خودشەیدا و نەرجسیانە کەسانی دەردەدار و نەخۆشن.

شاعیر لای داواکراوە هەمیشە ئەو هۆزەی هەبێ بتوانێ خۆی پەرتوپار بکات و خودی خۆی داوخۆنێ، هەروەك لە کۆنکی پێشوومدا گوتم کە هەر ئەزموونێك شاعیر بینووستەوە بریتییە لە وردوخاشکردنی ئەزموونکی پێشتری خۆی، من کە (نەمانی دۆخەکان)م نووسی؛ ئەوسا بە کردەی وردوخاشکردن هەدەستام نەك وەلانانی ئەزموونی (با-ی ڤالا) وەك پاکتاوکردنکی کاتی؛ یان ئەشکەنجەدانێك، ئەمەش خۆی لەخۆیدا جۆرکە لە مازۆچییەت، بەمەش چامەی شیعری دەبێتە جۆرێك لە پەلاماردان و سادیزم دژ بە زمان، بەڵام لەهەمان کاتدا مازۆچیەتیشە دەرهەق بە خود.
چامە پەلاماردان و دەستدرێژیکردنە بێ سەر زمان، دەستدرێژیکردنە بێ سەر شانێ کاتێك خەم بە ڕێسا و بنچینەی حازربەدەست ببەستمەوە و هەوڵ بدەم لە ڕووی ئایینی و ئایدۆلۆژییەوە پراکتیکیان بکەم؛ یان لەچوارچێوەی هەر قوتابخانەیەکی ناسراودا بیانخەمە گەڕ، گشت ڕەخنەگرانی سەتەی بیستەم کەسانی ئایدیۆلۆژی بوون، و هەندێکیان ئایدیۆلۆژی و خودشەیدا بوون، هەر شاعیرێك بوو بە ئایدیۆلۆژیایەکی سەربەخۆ، ڕێدەکا و بە پلاستیك داپۆشراوە، دڵی پلاستیکە، مۆشکی پلاستیکە، هەستەکانی پلاستیکن، پێویستە شاعیرانمان نەچنە نێو فەستیقاڵەی شیعریەکانەوە و بەو وەرگێڕانەش غەڵا و لەخۆبایی نەبن لە ڕێگای پەیوەندی کەستیەوە دەکرێن… ئەو شکۆمەندییە پووچ و بەتاڵە و شاعیران دروست ناکا، بەکو تێکوپێکیان دەدا.

من کاتێك دەنووسم بیر لە هیچ توخمێك ناکەمەوە لە دەرەوەی شیعر و

شانۆ، لەبەر ئەوەی شانۆی بازرگانی کاتێك بەزمێك بەکاردەبا؛ چاك دەزانێ بەوە دەتوانێ چەپڵەڕێزانی گەرم و داهاتێکی باش وەدەستبێنێ، بەڵام من مامەڵە لەگەڵ نەفەر و مەعمیل ناکەم، خوێنەر لە دیدی من مەعمیل نیە و لە ساتەوەختی نووسینی شیعردا ملکەچی هیچ سازشێك نابم لەگەڵیدا، هەروەها من بیر لە هیچ مەرجەعێکی رەخنەیی و پێوەندی لەگەڵ جەماوەردا ناکەمەوە. پەرتووك بەلامەوە وەك منداڵێکی زۆر وایە… لاواز و نەرمەلیق، کاتێك پەرتووك لە شاعیر جیا دەبێتەوە وەك لاوازێکی نەرمەلیق وایە، دەشێ فڕێی بدەی یان بیفلیقێنیەوە، تفی لێ بکەی یان بیسووتێنی، بێت هەیە خۆشت بوێ یان لەگەڵی جووت بیت و بیکەیتە چەتر، ئەوەیە چارەنووسی مەزن و نەقڕەای پەرتووك؛ کە ببێتە زۆر و بیژی دوور لە رکێفی شاعیر، شاعیران لای ئێمە هەتا لە ژیاندان پەرتووکە خراپەکانیان هەڵدەگرن، کاتێ دەشمرن و کۆچ دەکەن گشت نووسینەکانیان دەکەوێ و پەرشدەبێتەوە.

بۆیە پێویستە پەرتووك سەربەخۆ و بەدوور بێ لە کەسێتی شاعیر و پێگە کۆمەڵایەتی و سیاسی و تایفی و دەسەڵاتداری و تەنانەت دارایییەکەیشی، و بۆیە پێت دەڵێم دارایی؛ ئەویش لەبەر هۆکارێکی سادە، لەبەر ئەوەی توخزێکی شاعیرانی دەوڵەمەندمان لە کەنداو و دەرەوەی کەنداو بێ پەیدا بووە، هەزاران دۆلار وەك بەرتیل دەدەنە شاعیرە گەورەکان بێ ئەوەی لەسەریان بنووسن و بە بەژن و باڵایاندا هەڵبدەن.
بەر لە ئێستا دەسەڵات بەرتیلی دەدایە شاعیران، بەڵام ئێستا شاعیران خۆیان بوونەتە راوچی خەڵاتەکان و دەوڵەمەندانی شیعر و قسە لەسەر نوخوازی دەکەن، ئەمە چ نوخوازیەکە؟! ئەمە چ شیعرێکە؟! چۆن شیعری بەرخودان بێ دواکەوتوویی و تۆندوتیژی و کوشتن و دڕگماببوون بنووسم، هاوکات بەرتیل وەرگرم بێ پیاهەڵدانی شیعری دواکەوتوو و هزری دواکەوتووی کۆنەپارێز؟… پێم بڵێ چۆن؟.

کەواتە هاوبەندی و بەردەوامیی لە ڕێگەی سازش نەکردنەوە دەبێ، لەسەرت پێویستە لەگەڵ خۆتدا بەردەوام بیت بێ ئەوەی بتوانی لەگەڵ ئەوانی دی بەردەوام بیت، بەردەوامی و هاوبەندیی هونەری و ستاتیکییش پرسکی ڕۆژەییە، ئەوەی تۆ بە نامۆی دەبینی؛ لەوانەیە هاوڕێیەکی دی بەهەمان شێوە نەیبینێ، نامۆیی و ناوونی وەك شیعر پرسکی ڕۆژەییە… من خۆشم وەك بۆچوون؛ هونەرەکانی نووسین جیا لە یەکتر دەبینم، من وتاری ڕۆژنامەڤانی لەبارەی پرسەکانی هزر و سیاسەت و کۆمەڵگەوە دەنووسم کە وتاری بوێر و راستەوخۆن.. هەروەها

لە خۆشانداندەکانیش وتار دەدەم، ئەمەیان شتێکە و نووسینی شیعر شتێکی ترە. بەڵام هەرگیز بڕم نیە چامەیەکی شیعریی وتارئامێز بهێنمەوە و بڕم ئەمەیان زیاتر دەتوانێ پەیوەندی لەگەڵ خەڵکدا دروست بکا، چونکە ئێمە هونەری وتاربێژییمان هەیە و هونەری نووسینی وتاریشمان هەیە… بۆیە دەڵێم قەسیدە شتێکی ترە.

سەرچاوە:
انور بدر (لبنان)، القدس العربی 16/12/2004

دەسپێك لە چیڕۆکی (دواییین شەوی مینا)ی تێکۆشەر خالید_دا … سەدیق سەعید ۆاندزی

بۆگومان دەسپێك لە هەموو دەقێکدا، یەکەم ئەقەی گرێدانی دەقە بە خوێنەر و یەکەم دەروازەی چوونە نێو دەقیشە لە دوای ناونیشان وەك ئاماژەیەکی گشتی دەق. زۆرجار سیحری گێڕانەوەی ۆوداوێك لە سەرەتاوە، ئەو هەستە لای خوێنەر دروست دەکات کە بە دوای ۆوداوەکان دابچێت وکەمەندکێشی بکات.واتە لە سەرەتای دەقەوە، هەرتەنها گێڕانەوە یاخود سەرەتای باسەکان گرنگ نییە، لەوە گرنگتر ئەوەیە چیڕۆکنووس یاخود ڕۆمانnووس، چەند دەتوانێت لە ڕۆگەی ئەو دەسپێکەوە، خوێنەر بباتە نێو ۆوداوەکانی دەقەکە.گەلێك جار دەسپێکی دەقێك هەر لە سەرەتاوە ئەو تێڕوانینەمان بۆ دروست دەکات کە بەدوای ۆوداوەکانەوە بچین.

لە هەندێ دەقی چیڕۆك و ڕۆماندا،دەسپێکی دەقەکە لە ۆووی سیحری گێڕانەوە و تەکنیکی داڕشتنەوە هێندە لاوازو ناهونەرییە، کە هەر لە سەرەتاوە خوێنەر درك بەوە دەکات کە ئەوەی دەیخوێنێتەوە چیڕۆك و ڕۆمان نییە، بەکو گێڕانەوەیەکی میللییانەی حیکایەت ئامێزە و هیچ بنەمایەکی هونەری گێڕانەوەی چیڕۆکی تێدا نییە. ئەگەرچی گێڕانەوە هەگەزێکی هاوبەشە لە چیڕۆك و حیکایەتدا، بەڵام دواجار گێڕانەوە لەم دووژانرە لە ۆووی بونیادی هونەرییەوە تەواو جیاوازن لە یەکتری.چونکە چیڕۆك ژانرێکی ئەدەبی هاوچەرخە بە بەراورد لە گەڵ

حیکایەت و ئەفسانەکان. کە ەنگە مژووەکەیان بۆ هەزاران ساڵ لە مەوبەر بگەڕێتەوە.ئەگەر چیرۆك بۆ هەموو ئستاتیکایەکی زمان و دەربڕین، تەنها لە گۆڕانەوەدا کورتبکەینەوە، ئەوا جیاوازییەکی ئەوتۆ لە نێوان چیرۆك و حیکایەتدا نامێنێتەوە.
ئەوە ئستاتیکای زمان و بینای هونەری چیرۆکە، چۆنی خوێنەوە بە خوێنەردەدات نەك گۆڕانەوە بە تەنها. چونکە ئەمە لە حیکایەت و ئەفسانەکانیشدا بەر گۆڕانەوە دەکەوین، کەواتە بۆچی هەمان ئەو چۆنەی چیرۆك و ڕۆمانێکمان لادروست ناکەن؟. بۆگومان ئەمە پەیوەستە بە هونەری چیرۆك و تەکنیکی گۆڕانەوە کە دەبێ چیرۆکنووس زۆر وردبینانە درکی پێ بکات.

چیرۆکی(دوایین شەوی مینا) یەکێکە لەو چیرۆکانەی، دەسپێکی سەرنج ڕاکێشی هەیە. خوێنەر کاتێ ناونیشانی ئەو چیرۆکە دەبینێت، بەر دەلالەتێکی پرسیار ئامێز دەکەوێت، کە دوا شەوی مینا دەبێ چۆن بێت؟ چی ڕوویدابێت؟ ئەم دەسپێکە پرسیار ئامێزە،، خاڵێکە کەلێیەوە خوێنەر دەچێتە نێو ڕووداو و گۆڕانەوەکان.لەو چیرۆکەشدا، خوێنەر لە دەسپێکی دەقەکە، ئەو پرسیارەی لادروست دەبێت، کە مینا کێیە؟ دوایین شەو لە ژیانی ئەودا چی ڕوویداوە؟ئیدی لێرەوە دەچینە نێو ڕووداوەکانی چیرۆکەکە. مینا کە کارەکتەری سەرەکی چیرۆکەکەیە، کەسێکی جووت ەگەزە(نێرەموك).
ئەم دۆخە بایەلۆژییە، وایلێکردووە لە ئاستی دەروونی، ڕوحی و خۆزانی هەست بە تێکشکاندنێکی گەورە بکات. ئەمەش، دۆخی ڕوحی و سایکۆلۆژی هەموو ئەوانەیە کەلەو جۆرە ەگەزە تێکەڵەن، بەتایبەتیش لە کۆمەڵگە ڕۆژهەڵاتیەکاندا، پێچەوانەی کۆمەڵگەی خۆرئاوایی، کە ئەمە بەشتێکی ئاسایی دەبینن. ژیانی مینا، لە چوار دیواری ژوورێکدایە هاوشێوەی زیندانییەك. لە ماڵەوە ڕێگەی نادەن بچێتە دەرەوە، تەنها دەتوانێت جارجارە لە پەنجەرەی ژوورەکەوە سەیری دەرەوە بکات.

ئەو باجی هاتنە بوونێك دەدات، کە دوور لە خواستی خۆیەتی.(مینا تا ڕۆژێك بەرلە مردنی ئاسمانی نەبینی،هەروای دەزانی دنیا تەنها ئەو چەند ماڵەیە کە کەوتوونەتە قەد پاڵی ئەو شاخەوە). تاکە کەسێك دڵنەوایی بکات،کاکیەتی کە فێری خوێندنەوە ونووسینی دەکات. وەلێ مانەوەی مینا بەو دۆخە بایەلۆژییە، هەمیشە بۆ ماوەیەکی دایکی مایەی شەرمەزاریی و نەنگییە. بۆیە ڕۆژێك مەلاجەمیلی مەلای مزگەوتی گەورە، لە گەڵ ئاپۆڕایەك لە خەڵك هەڵدەکوتنە سەر ماڵی مینا و داوا لەکەس و کاری دەکەن بیکوژن. چونکە مانەوەی ئەو بوونەوەرە نامۆیە،

مایەی نەهامەتی وئاشووبە.ئەگینا بەرنەفرەتی خوا دەکەون، دڵۆپێك باران بەهۆی ئەوەوە نەباریوە. کاکی گەرچی ئەویش هاوشێوەی مینایە، وەڵێ دیوە پیاوەکەی زیاترە بە پێچەوانەی مینا، کە دیوە ژنانەکەی زاڵترە، دژی مەلا جەمیل دەوەستێتەوە بەرگری لە مینا دەکات، کە هیچ تاوانێکی نییە و خوا وەهای دروستکردووە.

وەڵێ ئەوان هەرسووردەبن کە نابێ نێرەموویك لە گوندەکەیان بێت، چونکە بەرنەفرەتی خوا دەکەون. تا دواجار ڕۆحانەی دایکی، دەکەوێتە ژێر کاریگەریەتی مەلا جەمیل و داوا لەکاکی دەکات کە دەبێ(هەر ئەمشەو ئەو کارە تەواو بکات). واتا مینا بکوژێت. ئەمیش دواجار مینا لە ماڵ دەباتە دەرەوە لە چۆڵەوانییەکدا تفەنگێك دەنێت بەمیناوە و دەیکوژێت.
عومەر، گەرچی پەشیمانە لەو کارەو هەرگیزا و هەرگیز باوەڕی بەوە نییە مینا بکوژێت، وەڵێ لە ژێر فشاری کۆمەڵگە، ڕۆحانە، مەلا جەمیل، ئەو کارە دەکات. (مینا بەپێی خێی بەرە و مەرگ دەکەوێتە ڕۆ،بەرلەوەی فیشەکەکە بتەقێنم پەشیمان بووم،بەڵام تەقاندم و نام بە میناوە،تەنیا وشەیەك لە ژێر لێوەکانییەوە بە ئاستەم بیستم گوتی:عومەر). بەم جۆرە ژیانی مینا لە شەوێکدا کۆتایی دێت و خوێنی دەژێت. مینایەك کە تا مرد دەرەوەی نەبینی، کەسێکی ئاسایی نەبوو.لەو چیڕۆکەدا،مینا نموونەیەکە بێ هەموو ئەوانەی لە ڕووی بایەلۆژی و جەستەییەوە هاوشێوەی ئەون.بە تایبەتیش لە کۆمەڵگە ئایینی و سوننەتی و دواکەوتووەکاندا.

کە پیاوبوون بە هۆمای ئازایەتی و گەورەیی و شکۆمەندی دەزانن. بیرمان نەچێت ئەم جۆرە مرۆڤانە، کە دوور لە ویست و خواستی خۆیان دروستکراون و هاتوونەتە بوون،هەمیشە لە ترسی کۆمەڵگە، ناتوانن ناسنامەی خۆیان ئاشکرا بکەن. هەمیشە بە مرۆڤێکی کەمتر لە مرۆڤی ئاسایی تەماشا دەکرێن. دەکەونە بەر شکانەوە، توانج، ئەتککردنی کەسی و کۆمەڵایەتی، تەنانەت خێزانەکانیشیان بە شەرمەوە دەیانگرنە خۆ و تا بتوانن هەوڵدەدەن ڕۆگەزەکەیان بێ ئەوانیتر ئاشکرا نەبێت.لە کاتێکدا، ئەوانیش هاوشێوەی هەر مرۆڤێکی دیکە، ئارەزوی ژیان دەکەن و دەیانەوێت بژین. تیمەی ئەو چیڕۆکە، یەکێکە لەجوانترین ئەو تیمانەی کە کراوەتە بابەتی چیڕۆکەکە. چیڕۆکنووس، کەسیەتییەکی پەراوێزخراو، شەرمندە، تێکشکاو و نامۆی کردێتە پاڵەوانی چیڕۆکەکەی.
هەر ئەمەشە خەسڵەتی چیڕۆکی جوان وسەرکەوتوو.

چونکە یەکێك لە سیماکانی چیڕۆك و ڕۆمانی سەرکەوتوو ئەوەیە، چەند

شته پەراوێزخراوەکان دەکاتە تیمەی نووسین. ئەو شتانەی کە ھەنگە بەلای زۆربەمانەوە بوون و نەبوونییان ھیچ لە مەسەلەکان نەگۆڕێت وبە خەیاڵیشمان دانایەن. ئەمە لەلایەك، لەلایەکی دیکەوە، خەسڵەتێکی ھونەری دیکەی ئەم چیرۆکە ئەوەیە، کە کۆتاییەکی کراوەی ھەیە. واتە چیرۆکنووس لە گێڕانەوەی ڕووداوەکاندا، خاڵێکی بۆ کۆتایی ھێنانی گێڕانەوەکە دیار نەکردووە. چونکە کاتێ مینا دەکوژرێت، بکوژی مینا دەڵێت:(گوێم لە دەنگێك بوو،کە لە دوورەوە بەرەبەرە نزیك دەبووەوە، وەرن دڵنیابن لەم ڕۆگەیەوە ڕۆیشتوون و بەم نزیکانە دەیانددزینەوە). لێرەوەش ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە دەشێ ڕووداوەکان لەدوای کوژرانی میناشەوە بەردەوامیان ھەبێت. چونکە کەسانێك بە دوای ئەوان دادەچن و دەگەڕێن.

بەمەش خوێنەر لە بەردەم بەردەوامی گێڕانەوەی ڕووداوەکان دایە. دواجار دەڵێم، دواین شەوی مینا، یەکێك بوو لە جوانترین ئەو چیرۆکانەی لە کۆی دەیان چیرۆك لەو ماوانەی ڕابردوودا،وەکو خوێنەرێك خوێندومەتەوە. ئەمە دەڵێم، بەبێ ئەوەی چیرۆکنووسەکە بناسم و بینیبێتم…

*دواین شەوی مینا، چیرۆك،نووسینی:_تکۆشەر خالید.ماڵپەری چیرۆك..

دروستکردنی دۆڵێت لە نێوان کورد و جولەکەدا … ھۆشیار جەمال

زۆر جار نوسەر و ڕۆشنبیرێ ناسیۆنالیستێ کوردەکانی نزیک لە حیزبێ دەسەڵاتدارەکانی باشوری کوردستان باس لە ھاوبەشی پرسی جولەکە و کورد ئەکەن لە ناوچەکەدا وەک دوو کۆشەی مێژوویی. بەتایبەت لە پرسی دروستکردنی دۆڵێتی کوردیدا ھاوشێوەی ئەو دۆڵێتەی کە جولەکە دروستی کردوە.
لە ماوەی ڕابردوودا کە کتێبی دۆڵێتی یەھوود لە نوسینی (تیۆدۆر ھرتزل)م خوێندۆوە. کە نیو سەدە پێش دروستبوونی دۆڵێتی ئیسرائیل

نوسیویەتی، تێگەیشتم لەوەی کە چەند بە پلانی ورد و بە بەرنامە دەوڵەتکەیان دروستکردوە، بەڵام لە کوردستان حیزبە دەسەڵاتدارەکان لە چارەکە سەدەی ڕابردوودا پلان و بەرنامەکانیان دووبەش بووە، بەشێکی دەچێتە خانەی بازرگانی و موزایەدەکردن بە پرسەکە، بەشەکەی دیکەشی ڕێک پێچەوانەی جولەکەیە کە لەسەرتاسەری دونیاوە هاوڵاتیانی بە بەرنامە کێچ پێکردن بە ئەو شوێنەی مەبەستی بوو.
هەرچی سیاسیەکانی کوردە بە پلان و بەرنامە وایان لە هاونیشتمانی کرد لە دەخی جێگیر و کەبوە لە نیشتیمانەکەی خۆیدا نەمێنێت و کێچی ناسایی بکات بۆ وڵاتانی ئەوروپا و بڕاوبڵتوە بە جیهاندا !

جولەکەکان لە پێش دروستکردنی دەوڵەت دەیانگوت هیچ کام لە دەستکەوتەکانمان لە دەست نادەین، بەڵکو دەیان چەسپێنین، هیچ مافێکمان بە فیڕۆنادەین لە پێناو مافێکی باشتردا نەبێت. ئەم دەرانە تێگەیشتنی ئەوانە بە دروستبوونی دەوڵەت، بەڵام حیزبە دەسەڵاتدارەکانی باشوری کوردستان هەردەم بەهەی شکستکانیانەوە لەبواری پلاندانداء مەترسی لەسەر ئەزموونی هەرەمی کوردستان هەیە. لە کاتێکدا کە لەشارێکی گرنگی وەک کەرکوک دەسەڵاتدار بوون، بەڵام بەهەی شڵەی کەردنەوەی پارەو نەیانتوانی مافکانی نەتەوەکەیان لە شارێکی وەک کەرکوک بچەسپێنن.
جولەکە پێش دروستکردنی دەوڵەت بە پلان و بەرنامەی ورد بە ئەوەی هەستی نیشتمانی دروست بکات لەناو تاکەکانیدا، بەیاریدا لەو شوێنی جێگیر دەبن خانوو بە کرێکارانی کێچ کردووش بکات کە لەسەر خەرجی کەمپانیا دروستدەکرێت کەنابێت ئەم خانوانە لەو خانوە ناشرین و خراپانە بچن کە لە ئەوروپا دەدرێت بەکرێکاران.

بەڵام لە کوردستان ئەم چینە چالاکی کەمگا لە سادەترین مافکانیان بە بەشن. هیچ یاسایەک کارپێکەر نیە مافکانیان بپارێزێت و بە هاوڵاتی پلە دوو سەیر دەکرێت. کەسانی بە ناو ڕۆشنبیریش لەکاتی کێبوونەوە و کەمپەینکانیاندا، نەک هەر ڕێزیان لێناگرن، بەڵکو بە چاوی کەم دەیانبین و وەک چینێکی شکستخواردوی بە بەوانامە سەیریان دەکەن و جنێویشیان پێ دەدەن!

جولەکە تێروانینی بە کاری خەرخوازی بە هەژاران و دەرزەکارەکان ئەوە بوو: کە پێویستە پارێیکی دیاری کراویان پێ بدرێت و لەدەزگایەکدا کاربکەن و هەژار و دەرزەکارەش بشانازیەوە بژێوی خۆی دابین بکات.
هەرچی پلانی دەسەڵاتداری هەرەمە بە ئەم پرسە ئەوەیە کە دەرزەکارەکان لەناوشارەکان چەن ئێستا بڕاوبوونتەوە هەروابن و

هەژارانیش هەرکات بڕپرسێک نزیکی هەبژاردن بوو یان ویستی ببێتە سەردێری هەواڵەکان خۆی و کامەرەمانی کەناڵەکەی دەچێت لەو پارە دزراوەی هاونیشتمانیە هەژارەکە خۆی بەڵکو پارەی دەداتە، یاخود ڕەکخراوی بەناو خێرخوازی بەناوی کوێ و باوک و برای کە لەژیاندا نەماون لە پارەی نەوتی ئەم باشوری کوردستانە دروستکراوە وەک خێر و سەدەقە هاوکاری هەژاران دەکرێت و لە چەندین گۆشتی هەواڵدا دووبارە بەاوی دەکەنەوە و کەرامەتی دەوشێنن. بەپلانیش دەیانەوێت هاونیشتمانی هەر لەدەخی هەژاریدابێت بە ئەوەی هەردەم لە دەرگای ئەم بڕپرس و ئەو بڕپرس بێت.

جولەکە لەسەر پرسی سوپا و ئاڵا، نیو سەدە پێش دروستکردنی دەوڵەتەکەی بەیار دەدات یەک سوپا و یەک ئاڵای هەبێت.

لە باشوری کوردستان ئەو حیزبانەی بانگەشەی دروستکردنی دەوڵەتی کوردی دەکەن ئامادەنین هەزە ناڕەکخراوە حزبەکانیشیان تەسلیمی حکومەت بکەن. لەنێوان دوو پارچەی کوردستاندا لەسەر پرسی ئاڵای کوردستان هەڵ ناکەوێت، ئەمە لەکاتێکدا جولەکە لەچەندین وڵاتەوە هاونیشتمانی خۆی بردەوە و نیشتەجێکرد لەخاکی فەلەستین بەڵام دوو حیزبی دیاری کوردی وەک پارتی و پەکەکە کە یەکەمیان خۆی بە خاوەنی پرۆژەی دەوڵەتی کوردی دەزانێت و دووەمیان خۆی بەخاوەنی پرۆژەی دیموکراتی گەلان لە هەژهەژاتی ناوەڕاست دەزانێت، ئامادە نین هێگا بدەن خەڵکی شەنگال بچێتەوە شارەکەی خۆی و دەبێت ژیان لە ژێر خەمە و ئاوارەیی لەشارێکی تر بەرێتە سەر.

لەکۆتایدا دەپرسم ئایا بەم ئۆقەیەتەوە بەیاردرابوو هێفراندەم بکرێت و دەوڵەتمان بۆ دروستبکرێت؟

ئایا ئەم ئۆقەیەتە چەند ساڵی تر حوکمی ئەم هەرەمە دەکات و دروستکردنی دەوڵەت وەک موزایەدە دەفرۆشنەوە بەخەڵکی و لە جیاتی ئەوەی هەشنەبیری نەتەوەی دروستبکەن لەناو تاک بەتاکی هاونیشتمانیاندا، تاکەکان فڕ دەکەن جنۆ بە نیشتیمان و خاک و ئایندەی خۆیان بدەن؟

هەڵەی باشووری کوردستان لە هاپەینەی شێخ عوبەیدوڵای

نەهریدا-2- … هەسوە بەسکەنی

بەشی دووەم
یەکەمین پەکداهەپژانی کورد و عوسمانی 1879

تا ئێستا هەموو ئەوانەی لەسەر مێژووی شەشی شێخ عوبەیدوڵایان نووسیوە، بە درێژی باسی ڕاپەڕین و لەشکرکێشی شێخ عوبەیدوڵایان لە ساڵی (1880) کردووە بێ سەر دەوڵەتی قاجاری، بێ ئاگارکردنی کوردستانی بن دەستی ئێران، بەڵام زانیاری ورد و باوەڕ پێکراو دەربارەی سەرەتای شەشی لە نیوەی دووەمی ساڵی (1879) بەدەستەوە نادەن، بەتایبەت سەرەتاکانی شەش و یەکەمین پەکداهەپژانی کورد و عوسمانی، چۆن سەرەتا شەشەکە دژ بە بابی عالی بەرپابوو، چۆنیش دواتر هەوتی هێرشەکان وەرسوڕانەوە بێ لەشکرکێشی بێ سەر ئیمپڕاتۆری ئێران، بگومان کەمەک هۆکار و هێواوی جیۆپۆلیتیکی و ناوچەیی و نێودەوڵەتی هەیان بینی لە تەقینەوەی شەشەکە و ئاراستەکردنی شەشەکە هێواە و ئێران. لەوانە: شکانی ئیمپڕاتۆری عوسمانی لەبەرامبەر ڕووسیای قەیسەری، بەشی زۆری هەرەمە موسڵمانە ناتورکیەکانی لە هەژمەنات دژی بابی عالی ڕاست کردەوە، دواتر کۆنگرەی بەرلین (13ی تەموزی 1878) و هۆنانەپێشەوەی پرسی ئەرمەن لە هەژمەناتی ئەنادۆڵ، بەپێویستیەوە هێواەووی بەرژەوەندیە نەتەوەییەکانی کورد دەبوونەوە، مادەی (61)ی کۆنگرەی بەرلین، کە داوای چاکسازی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی دەکرد.
بەداخەوە تائێستا مێژووی یەکەمین پەکداهەپژانە چەکداریەکانی عوسمانی و شەشی شێخ عوبەیدوڵا ڕوون نیە، چۆن و کەی و لەکوێ سەری هەڵدا، بەڵام بەگەنامەکانی باڵوێزخانەی فەرەنسا لە عوسمانی ئاماژەیان بەو هێواوانە داوە، کە (د. نەجانی عەبدوڵا) لە دووتوێی کتێبەکدا چاپی کردوون، ئەگەرچی پێویستی بەهەکەینەوەی زیاترە، بەڵام هەندێك زانیاریمان لەسەر هێواوەکانی ئەو هەژگارە بێ ڕوون دەکەنەوە، ئەو بەگەنامانە گرنگی زۆریان هەیە، سەرەڕای ئەوەی لەنزیکەوە ئاگاداری هێواوەکان بووون، بەهۆی ململانێ نێودەوڵەتیەکانەوە هەریەك لە ڕووسیا و بەریتانیا هەی زیاتریان هەبوو لەبەرپابوونی شەشەکەدا وەڵای ئێرانی و عوسمانیەکان، بەڵام فرەنسا ئەوەندەی ڕووسیا و بەریتانیا خاوەن بەرژەوەندی نەبوون و بێ لایەنانە تر هەفتاریان کردووە، ئەمە لێرە جارێکی دیکە ئەوانە بیر دەنینەوە، تا شارەزایانی ئەو بوارە زیاتر بەدواداچوونی بێ بکەن.

سەرەتای ڕاپەڕینەکە
شێخ عوبەیدوڵڵا کە شوێن ئامانجی کوردستانێکی سەربەخۆ کەوتبوو، سەرەتا ڕاپەڕینەکەی لە کوردستانی بندەستی عوسمانی دەست پێکرد، لە وان و موسڵ بەئاراستەی هەواندز و کەرکوك و سلێمانی، سەرەتای ڕاپەڕینەکە لەمانگی حوزەیرانی ساڵی 1879 لە هەردوو ویلایەتی وان و موسڵدا ڕوویدا، دواتر بەرەو ئاراستەی هەواندز و شاری کەرکوك پەرەی سەند و توانیان کۆنترۆڵی لای چەپی ڕووباری دیجلە تا ئەو بەری کەرکوك بکەن، لەوبارەیەوە باڵوێزخانەی فرەنسا لە بەشی ئەتاشەی سەربازی لە تەراپیا (12)ی ئۆکتۆبەری (1879) دەربارەی ڕاپەڕینی کوردستان بۆ وەزیری وڵاتەکەی دەنووسێت:هەوەڵین نیشانەی ئاشوبی (ڕاپەڕین)ی کوردەکان دەگەڕێتەوە بۆ نزیکەی بەر لە پێنج مانگ، شڕشەکە لە تخوبی هەردوو ویلایەتی دیاری کراوی وان و موسڵدا دەستی پێکرد، هەر لە یەکەم ڕۆژەکانی مانگی حوزەیرانەوە بەڕێز سیوفی (Siofi) کارداری جێگری کونسولی فرەنسا لەموسڵ ئاماژەی کرد بۆ دەستپێکی ئەم بزاڤە لەناو هۆزەکانی نێوان دەربەندی زابی گەورە، لەڕۆژهەڵاتی چیای (Dschoudid- چیاییەکانی کاردۆخ) و ناو قەزای ئامێدی و ئاکرێ، کە سەر بە ویلایەتی موسڵن، لەو کاتەوە شڕش بە بەرفراوانیەکی زۆرەوە خواروو ڕۆژهەڵات، بە ئاراستەی هەواندز و تا کەرکوکی گرتبوەوە.
بەڕێز (سیۆفی) ئاماژەی بەوە داوە سەرکی هەرە دیاری ئەم فیدائیەتەی کورد شێخکی چیاییە، ناوەکەی لەکاتی جەنگی (ڕووسی – عوسمانی) لە ساڵی (1877) دا هاتۆتە ناوانەوە، پێی دەڵێن شێخ عوبەیدوڵڵا. ئەوەی ئەوە دەچەسپێنێ ئەوەیە ئەم سەرکە بە پلەکی (700) تا (800) لایەنگیرەوە دەستی پێکردووە و لەمانگی تەموزەوە ژمارەیان بوو بە (5000) کەس، لەو کاتەوە هۆزەکانی ڕۆژبەڕۆژ زیاد دەکەن، لەلایەکی دیکەوە شێخ عوبەیدوڵڵا هیچ شتێکی فەرامۆش نەکردووە، لەوەتای بۆیاری داوە سەرکردایەتی ئەم بزووتنەوەیە بگرێتە دەست، کە بنچینەکەی وا پێدەچێ خێکردی (عفوی) (1) بێت، بۆ ئەوەی هەموو گرنگیەکی پێ بدات، کە بشێ بیخاتە بندەست خۆیەوە، شێخ لەبەرامبەر هاونیشتمانیەکانیەوە بەرپرسیارێتی ئەم چەك هەڵگرتنەی خستەسەر شانی خۆی و بەئاشکرا ڕایگەیاند پاڵەوانی کوردە چەوساوەکانە، بە بانگەوازی کردنی کوردەکان بۆ خۆگردکردنەوە لە دەوری ئەو چەندین نامە و بانگەوازی دڵستانەی بۆ هەموو هۆز و بەگەکان نارد، تا بانگهێشتیان لێ بکات بۆ ئەوەی پەیوەندی پێوە بکەن، تەواوی ناوچەی باشوور و ڕۆژهەڵات کە ڕاستەوخۆ لەژێر دەسەڵاتی ئەو دابوون، یەکەمین ناوچە بوون وەڵامی ئەم دەست لەپشت دانەیان دایەوە و هەموویان بەتەواوی ڕابوون، هەقی ئەوەمان هەیە

وابیر بکەینەوە کوردەکانی باکوور بە پیر جوانەوەکەوە دەچن، چونکە لە کۆتایی تەمووزەوە لە موسڵەوە نووسیویانە، ژمارەیەکی زۆر پەیوەندیان پێوە کردووە، و بۆ وەستان دەگەنە ئامێدی و قەزایە هاوسنوورەکانی.
شێخ عوبەیدوڵڵا بەو نیازەی پشتگیری نەتەوە دراوسێکانی تریش مسۆگەر بکات، لەگەڵ مارشەمعونی سەرۆکی ئایینی ئاسووریيەکان و شەریفی مەککە و خدێوی میسر کەوتە گفتوگۆ، عەرەبەکانی ویلایەتی بەغدا، لەڵڵەی فەرغان پاشای سەرۆکیانەوە شێخ عوبەیدوڵڵایان ئاگادارکرد ئامادەن پشتگیری بکەن.
بەپێی ئەو ڵڵکەوتنە دەبوو هێزەکانی کورد دوای داگیرکردنی موسڵ لەگەڵ هێزەکانی عەرەب یەک بگرنەوە، دابەش کردنی هێزەکانی ڵاپەڕینەکە بەم جۆرە بوو: بەشێک لە هێزی ڵاپەڕیوەکان بەسەرۆکایەتی شێخ عەبدولقادری کوڕە بچووکی شێخ عوبەیدوڵڵا لەگەڵ هێزەکانی عەشرەتی مەنگوڕ و مامەشی ئۆران دەبوو شارەکانی ئامێدی، موسڵ داگیربکەن. بەشێکی تریش بەسەرۆکایەتی شێخ عوبەیدوڵڵا دەستگا بەڵڵوە بەرایەتیەکانی شاری وان بگرن.
لەو ڵڵژانەدا کاتێک ڵاپەڕینەکەی شێخ عوبەیدوڵڵا لە خۆکردنەوەدابوو، لەشوباتی ساڵی (1879) لە باکووری ڵڵژهەڵاتی گۆماوی وان بزووتنەوەیەکی لە خۆڵا (عفوی)(1) لەناو عەشرەتی حیدرانلی دژی دەوڵەتی عوسمانی سەری دەرهێنا، بەقسەی ڵائید تروتێری کونسولی ئینگلیز لە ئەرزروم هێی سەرەکی ڵاپەڕینی حیدرانلی هەژاری و برسێتی و بێ سەروشوێنی بوو. بزووتنەوەکەی حیدرانلی چالاکانە دایە پاڵ شێخ عوبەیدوڵڵا.
شێخ عوبەیدوڵڵا لە سەرەتای ئابی ساڵی (1879) لەسەر کوردەکانی گەراکلی هەڵی دایە و نوێنەرانی خۆی نارده لای کورده دراوسێکان و داوای لێکردن لابدەنە تەک ڵاپەڕینەکەی و بانگەوازێکی بڵاوکردەوە، لەو بانگەوازەدا لەوە دەدوا جاران ناوچەکانی کوردنشین لەژێردەستی عوسمانیدا نەبوون، ئەوەشی تیا ئاشکرا کرد کە خەریکی خۆ ئامادەکردنە بەو نیازەی پەلاماری ئامێدی بدات. شێخ عەبدولقادری کۆیشی نارده سەر هێزەکانی سەرداری موسڵ کە بۆ بەزەییانە خەڵکی ناوچەکەیان دەچەوساندەوە.
لەم ڵووەوە کرێبڵی کونسولی ڵووس لە ئۆران لە کانوونی یەکەمی ساڵی (1879) دەنووسێت: شێخ نیازی وایە ڵاپەڕینێک دژی دەوڵەتی عوسمانی هەڵگیرسێنێ، بەتەمای ئەوەیە لە کوردستانی عوسمانی حکومەتێکی سەربەخۆ بەسەرۆکایەتی خۆی پێک بێنێ و شاری موسڵیش بکاتە بنکە و بارەگا.
یەکەم کردەی شڵڵشەکە لە هەر کۆیەک هەستیان بکردبوایە بادەستن

کاربەدەستە تورکەکانیان ناودەنا. وەک ئەوەی دەڵێن لە بەرواری ژووروو و لە هەواندز ڕوویاندا. لەموسڵ واباوە شێخ بۆ ئاپەڕین عەبدوڵڵا ئاغای بەگی کوردی زێباری هانداوە بۆ ئەوەی بەهەرشێکی لەناکاو شوێنی چکۆلەی ناوەندی بەهێزی ئامێدی بگرێ، کە دەیەوێ بیکات بە بارەگای حکومەتەکەی.
لەهەموو ئەم جارنامانەدا شێخ عوبەیدوڵڵا ئایدەگەنێت بێیاری داوە دەست بکات، بەخەباتێکی تاسەر دژ بەتورکەکان و هەمیشە ئەوە زیاد دەکات کوردەکان بێ تاقەت بوون لە دانی باج و چەوساندنەوە، داوای خاوەندارێتیەکی هاوچەشنی ئەوەی بوێگارەکان هەیانە دەکات، بەپشکەوتنی ڕووداوەکانەوە شێخ ئایدەگەیەنێ سەرکردایەتی ئەم دەوڵەتە نوێیە وابەستەیە دەگرێتە ئەستۆی خۆی، کە ساڵانە سەرانەیەکی سادە بە دەسەڵاتی سوڵتان بدات.
تەنیا مەبەستی کوردستانی نێو قەڵەمڕەوی عوسمانی نییە
شێخ لایەنی دیپلۆماسیشی پشت گوێ نەخست، بۆ ئەم مەبەستە لەمانگی ئەیلولدا دووجار پێوەندی بەڕووسەکانەوە کرد و داوای هاوکاری لێ کردن، بۆ ئەمەش یوسف ئاغای نارەدە کونسوڵخانەی ڕووسیا لەوان، بەڵام ڕووسیا ئامادەیی دەرنەبڕی بۆ هاوکاری کورد، وەزارەتی دەرەوەی ڕووسیا لەو بڕوایەدابوو شێخ عوبەیدوڵڵا تەنیا مەبەستی کوردستانی نێو قەڵەمڕەوی عوسمانی نییە، بەکو پەلاماری کوردستانی ژێر دەسەڵاتی ئێرانیش دەدات، ئەم کارەیان لەبەرژەوەندی خۆیان نەدەبینی، جارێکی دی شێخ عوبەیدوڵڵا لە ئۆکتۆبەری 1879 پێوەندی بەکونسوڵخانەی ڕووسیاوە کرد، لەناو دەوڵەتی عوسمانی کە هاوکاری بکەن، بۆ جاری سێیەم سەید محەمەد سەعیدی وەک نوێنەری خۆی نارد بۆ لای کامساراکانی کۆنسوڵی ڕووسیا، سەید محەمەد بۆ ڕووسەکانی ڕوون کردەوە، خراپی دەسەڵاتی عوسمانیەکان بەرامبەر بەکورد، داوای هاوکاری لە ڕووسەکان کرد و بیری خستنەوە، کە چۆن هاوکاری ڕووسیا بوون، لە کاتی ململانێکان لەگەڵ عوسمانیەکان و بەریتانیەکان، بەڵام ڕووسەکان بەهیچ شێوەیەک هاوکاری کوردیان نەکرد، بەپێچەوانەوە دژایەتیشیان دەکردن. لەگەڵ ئەوەشدا شێخ عوبەیدوڵڵا لە هەوڵە دیپلۆماسیەکانی بەردەوام بوو لەگەڵ کاربەدەستانی ڕووس و بەریتانیا.
(1) هەمیشە شۆشەکانی کورد تەمەتی ئەوەیان دراوەتە پاڵ کە بەدەستی بێگانە دروست کراون، یان کورد نەتەوەیەکی شەخوازن و بۆ تاڵان و دزی و جەردەیی ئاپەیون، ئاپەینی شێخ عوبەیدوڵڵاش لەوە بەدەرنەبوو، ئێران بەدەسیسەی عوسمانی دەزانی و ڕووسیا و بەریتانیاش تەمەتی تاڵانی و ئاووڕوتیان دەدایە پاڵی، لەگەڵ ئەوەشدا باش دەیانزانی ئەم ئاپەینە لەووی هێشی نەتەوەیی سەری

هەداوە، ئەگەر لای هەمووشیان وانەبێت لای هەندێکیان وایە و لانی کەم شێخ عوبەیدوواڵا و بەشێکی زۆر لە سەرانی ئاپەڕینەکە بە کوردستانێکی سەربەخۆ لە خەبات و تێکۆشان دابوون.

.....ماویەتی

ئایا جەنگ لەنێوان ئیمپریالیزمی ئەمریکی و ئیمپریالیزمی چیندا ڕودەدات؟ ... تاهیر حاجی حەسەن

قایرەسی ناسراو بەکۆرنا،وا کەمتر لەماڵێک بەبۆتەوە مەیدانی بەڕەو پێکردنەکێشی شاری وهانی چینە. بەبۆنەوەی خەرای قایرەسەکە،کارێکی وای ئەنجامداوە،کاریگەری ئاستەوخێی لەسەرجەم کایە هەستیارەکانی ژیان داناوە،بەتایبەتیش لەڕووی ئابوریەوە،قەناخێکی هەناوەتە پشتەوە،پێکەوتنێکی بەرچاوی لەنێو کەرتە پیشەسازی و ئابوریەکاندا دروست کردوە لەگشت لایەکەوە. بەگومان لەڕووی پێگەی گشتی کەمێگەکانیشەوە،ترس و دڵەڕاوکێیەکی زۆری لەکەوتتەوە،بەئەندازەیەک،ئیتر وەک ئەوە وایە مرۆڤ تەواو دەستپاچە بێت لەبەرانبەر پێگەی نادیاری قایرەسەکەدا تاچارەسەری خەرای بە بدزێتەوە. بۆچی ئاوا دڵەڕاوکێیەک بەرهەمدەهێنرێت؟ کە لەی بەرپرسیارەو دەرئەنجامەکانی بەکوێ دەگات؟

ململانێی نێوان پێگەی گۆشەسندوی ئابوری وڵاتی چین لەبەرانبەر پێگەی ئابوری ئەمریکاو ڕوسیاو وڵاتانی ئەوروپا، کەوڵاتانی خاوەن مۆژوویەکی لەپشتەرن بەبەراورد کردن بەپێگەی ئابوری وڵاتی چین،بازدانێکی گەورەی بەخۆوە بینیوەو سواری شەپۆلی قەناخ بوە. یانی ئەو پشکەوتنە زۆرەی لەگشت بوارە جەراوجۆرەکان،جالەکەرتی پیشەسازیەوە تادەگات بەکەرتی بەرهەمهێنانی کاڵا جەراوجۆرەکانی نێو بەرهەمهێنانی پڕ لەتەکنەلەجیاو تەندروستی و خەراکی و ڕێگاوبان دروست کردن و پیشەسازی بواری سەربازی،کارێکی وای

کردوە، پەگەی گشت بەرهەمهێنانی لەوڵاتانی دیکەدا داوەتە دواوەو وڵاتانی جیهانی ناچارکردوە،زەرترین هاوردەکەری کاڵای چینی بن.
بۆ؟ چونکە لەوڵاتی چیندا،کەخاوەن هەزەکی گەورەی هەرزانی دەستی کار،دەرفەت لەبەردەمیدا ڕەخساوە لەلایەک بۆ ڕاکێشانی زەرترین شەریکات تابڕۆن لەوە سەرمایەگوزاری خۆیان بکەن و قازانجکی خۆیانیش وەدەست بخەن،بەگومان لەڕێی چەوساندنەوەیەکی گەورەی چینە بەرهەمهێنەرکانەوە،شەریکاتکان قازانجکانیان خۆیانیە،هەروەک چۆن وڵاتانی دیکەیتر بونیان هەیە لەڕووی هەرزانی هەزی کارەوە بۆ وەبەرهێنرانیش جەرەک لەئارامی و گەرەنتی بونی هەیە،ڕووی تەدەکۆن و قازانجی گەورە وەدەست دەخۆن،وڵاتی چینیش ئاوایە لەڕووی هەرزانی هەزی کارەوە، ئەوە بەجگە لەوەی چین بەخۆی خاوەن داهێنان و خوڵقێنەری گەورەی نیە کەی بوارکانی بەرهەمهێنانە،لەلایەکیتر،خودی دەوڵەتی چین، بوەتە جگەیەک بۆ گەشەسەندنی خەرای و دەرچون لەقەناخی وەستاو بون،یانی ئیتر ئەو دەوڵەتە خاوەن پەگەی داگیرکردنی گەورەی بازاڕکانی جیهانە.

ئیمپریالیزمی ئەمریکی، بەخۆی و لوت بەرزیەکەی لەڕووی مەژووی پەگەکەیەوە، هەندەی سەرقاڵی ئاڕاستەکردنی جیهان بوە لەڕێی جەنگەوە، بەو ئەندازەیە پەگەی بەرهەمهێنانی لەبوارکانی تردا نەبردەتە پێشەوە. جادەشیوەت هەر وەک سەرداری جیهانیش بمێنێتەوە. لەم سەدەی پێ لەداهێنان و یەخسیر کردنی زانست لەپێناو پەگەی هەیمەنەی چینەکی چەوسێنەری وەرانکەردا،کەبەرکێ و ململانێکان ناچنە قەناخی داهێنانە مەزنەکانەوە کەلەبەرژەوەندی کەی گشت کۆمەڵگاکانی جیهان بشکێتەوە، بەڵکو ئەو ململانێ وداگیرکاری بازاڕو گەڕان بەدوای داگیرکاری زیاتردا، ئەمە لەکاتێکدا،گشت وڵاتانی جیهان،بەتایبەتیش ئەو زەرینەی کەدەست ڕەیشتوون لەبەواری بەرهەمهێنانەدا،لەسایەی پشکەوتنی ئامرازە زیرەکەکاندا، بەرهەمهێنان لەکەی بوارکاندا،زەر زیاترن لەپێویستیەکانی مرۆڤ، وەئەم کە خاوەنانەی دەوڵەتانی بەرهەمهێنەرانەیش،پێویستیان بەساغ کردنەوەی کاڵا جەراوجەرە بەرهەمهاتوکانیان هەیە،ئاڵەرەو ململانێکان پاڵ دەهاوێت بەوبۆنەوەی جەنگ. لەبیرمان نەچێت،لەئاست پەگەی گەشەی خەرای پێشسازیە جەراوجەرکان،(کۆمەڵگەکان ئاستی پەگەی چینایەتی و قۆشتی چینایەتی زیاترو چەوساندنەوەی چینایەتی، گەورەتر بوە،دیارە لەکۆمەڵگەیەکەوە بۆ ئەویتر جیاوازی هەیە).

بەڕام ئاخۆ هەلومەرجکان لەم قۆناخدا ڕەگەز بەجەنگکی گەورەی نێوان زلهێزانی جیهان دەدات؟

هەلومەرجێک لەسەردەمی هەردو جەنگی جیهانگری یەکەم و دوەمدا، بونی هەبو، بەجۆرێک بو، لەلایەک پێگەو ئاستی هۆشیاری گشت کۆمەڵگەکان و پێگەیەک کە بەرهەمهێنەری پیشەسازی سەربازی پێی گەیشتبو، بەجۆرێک بو، کە تەحەمولی تودانەی جەنگی کاولکاریەکانی کرد، ئەویش بەلەدەستدانی ملیۆنان ملیۆن لەمرۆڤ و دابەش کردنەوەی جیهان لەنوێ گشت زلهێزەکاندا. بەڵام پێگەی گشتی کۆمەڵگەکان لەوەتانی خاوەن پیشەسازی گەورەداو ئاستێک لەچونەسەری کەی گشتی هۆشیارێک کە بونی هەیە، هەروا پێناچێت بەئەندازەی سەردەمی ئابردوی هەردوجەنگ ئاسان بێت، دەست ببردێت بۆ بەرپاکردنی جەنگێکی گەورەی نێوانەوەی. چونکە لەلایەک، پێگەی تەکنەلەجیای سەربازی وەحشیانە بەشوێنێک گەیشتوە توانای وێرانکاری و نابوت کردنی هەیە، کەهیچ گەرەنتیەک بونی نیە تابتوانرێت پێگەی خودی سیستەم و ئابەرایەتیەکانیان پارێزراوبێت، بەیە، هەرچەن شرۆڤە و بەدواداچونێک بکرێت، ئاوا جەنگێکی گەرم قابیلی تودان نیە، بەڵکو پەدەچێت، جەنگەکە، بەشوازی نەرم بەواتە پشۆوو جارێکیتر قەناخ بۆ کەبەرکەی نێوان زلهێزان پێویستی بەڵکخستنەوەیەک هەبێت لەهاوسەنگی هێزو دابەشکردنەوەکاندا. گەر جەنگەکەیش تووبدات، ئەوکات پێناچێت کۆمەڵگەکان هەروا دەستوەستاو بن و یان پشتگیری لەدەوڵەتەکانیان بکەن، بەڵکو وایدەبینم، زۆر خێرا هەلومەرجەکان دەبنە دەرفەت و قەناخێک بۆ دەست بردنی بەرپاکردنی شۆشی کۆمەڵایەتی.

جەنگێک لەوەتانی ئەژهەمات بونی هەیە، دەرئەنجامی لاوازی پێگەی هۆشیاری گشت گۆمەڵگە بەیان دەکات کەناتوانن دژی بوستنەوەو بیوستنن، بەیەش تائێستا تەوانراوە درێژەی پێبدرێتو لەهەماهنگاتیشدا، ئەو جەنگانەی لەوەتانی ئەژهەمات و باکوری ئەفریکاو وەتانکیتری ئەفریکادا بونیان هەیەو وەگەڕخستنیان زۆر قورس نیە تادواجار بزۆرەو دەست بردنی کۆمەڵگەکان بۆ بەرپاکردنی شۆشێکی گەورەی کۆمەڵایەتی بشکێتەوە کەلزۆراری خودی سیستەمی سەرمایەداری جیهانی بشکێتەوە، بەوکالەتن جەنگی نێوان زلهێزانی جیهانێ.
ئیمپریالیزمی ئەمریکی لەگەڵ هەوبونەوەی شکستەکانی لەوەتانی ئەژهەمات و ئەفغانستان، بەهەمان ئەندازەیش کاریگەری پێگەکەی لەسەر وەتانی ئەوروپایش دادنێت، هەربۆیە یەکێتی وەتانی ئەوروپایش لەبەردەم لەرزینەکی گەورەدایە. هەیمەنەی پێگەی هوسیا، لەوی سەربازی و ئابوریشەوە، بەئەندازەیەک، چیتر ئەمریکا ناتوانێت وەک زلهێزێکی بە هکابەر بونی هەبێت. وەتانی ئەژهەمات لەسوریاوە تا لیبیا، نمونەیەکی ڕۆشنن لەم نەوەدا، کەبەچ ئەندازەیەک ململانێکان

لەنێو پەلامارو داگیرکاری و کێین و فرۆشتنکدان!

لەگەڵ ئاویشدا، قەناخ بەجۆرێک، بەقەیران نابات و هەر جۆرە مرۆڤایەتی لەنێو لەواری بگۆرانتی ژیانکردندا، بونی دەبات. یانی ئەم سەدیە، لەگەڵ پێشوەچونی زانست و پێگەی بەرهەمهێنانی خۆرا لەگشت بوارکاندا، هێشتا بەشێکی گەورە لەمرۆڤ جۆزانێ لەبەردەم برستێتی و لەناوچوندایە، لەکاتێکدا، کەگاکان بەئەندازەیک پێ لەبەرهەمن، کەزیاد لەبونی پێویستی جۆزانەی مرۆڤکانن. کاتێک نایەکسانی دەبێتە سەروشتی بەرەوبردنی ژیانی نێو کەمەگەکان، ئاوکات، ململانێ و دژایەتی و جەنگ بونی دەبات. مۆژووی مرۆڤایەتی مۆژووی کێشمەکێش و ململانێ چینایەتیکان بوە. قەناخی ئێستایش درێژەپێدەری ئەو مۆژووە دوورودرێژەیە، بەڵام تاگەشەی کەمەگەکان لەڕووی بەرهەمهێنان و داهێنان و زانستەوە بچێتەپێشەوە، بەو ئەندازەیش هێشیاری گشتی کەمەگەکان و هێشیاری سیاسی چینایەتیش لەگەڵیدا دەچێتەپێشەوە، سیستەمی سەرمایەداری خۆی بەرهەمهێنەری ئاوا قەناخکیش دەبات، یان دەبات خۆی و گشت مرۆڤایەتی لەڕێی جەنگێکی نابوت بونەوە لەنێوبەرات، یان هەرچەنێک بێت، قەناخ دەگاتە ساتێک مرۆڤایەتی بەناچاری دەست دەبات بە بەرپاکردنی شەڕێکی کەمەایەتی و کۆتای هێنان بەقەناخی چەوساندنەوەی چینایەتی و لەسەندنەوەی قەرخکاری و داگیرکاری کەی هەکارکانی بەرهەمهێنان لەژێرچنگی چینێکی کەمایەتی و وەدەستەوەگرتنی کەمەگەی خۆی بە ئەو هەکارە ژیانیانەو خەبەرەوبردنێکی هەرەوەزیانە.

قایرەسی کۆرنا، قایرەسی جەنگ و ململانێی نێوان شەریکات و دەوڵەتانی جیهانە لەدژی یەکتری و تاقی کردنەوەی پێگەی کەمەگەکانیشە لەوەی تاچ ئاستێک دەتوانێت تەحەمولی ئەم بەربەریزمەی سەرمایەداری بکات. بەگومان کاتێک زەرینەکە نەبنە خاوەن ئەنتەرناتیفێک بە جەگرتنەوە بەسیستەمی باو، ئاوکات، وەک هەر قەناخێکی پێشووی مرۆڤایەتی و بەاو بونەوەی درمە جەراوجۆرەکان، تەحەمول دەکرێت و بەڕێک لەناودەچێت و بەکیش دەمێنێنەوە. قایرەسکان مرۆڤ بەرهەمی دەهێنێت، نەک ئاوەی لەبان سروشتەوە هێنرابێت، وەک ئاوەی لەم قەناخەدا مەلاکان بانگەشەی بە دەکەن کەئاوە حەیای خودایە لەوەتانی کافرو وەاتێکی وەک چینیش بەتایبەتی. گەمژییەتیش بەو ئەندازەیە بونی هەیە، گەرچی مەلاکانیش پارێزەری مانەوەی سیستەمی باوی چەوساندنەوەی مرۆڤدەستی مرۆڤەون.

تاهیر حاجی حەسەن

01/03/2020

هەزی یاسا لە جێبەجێکردنی دایە پارێزەر:لوقمان مصطفی صالح …

جێبەجێکردنی یاسا، یەکسانی تاکەکان لە کۆمەڵگەدا زامن دەکات و یەکەمین هەنگاویشە بۆ گەیاندنەوەی متمانە بە خەڵك و توندکردنەوەی پەیوەندیەکانی نێوان تاك و یاسا و بەرقەراربونی دادپەروەری. چارەسەری سەرکەوتوویش لەرگەی هەزی جێبەجێکاری یاساوە دەبێت، واتە دەزگا پەیوەندیدارەکان دەبێت بریارە یاساییەکان وەك خۆی جێبەجێبکەن. هەر بۆ وەبیر هێنانەوە لەخولەکانی پێشوتری پەڕلەمانی کوردستاندا زۆرێك لە مادەی یاسایی دەرچوونەران، تەنها نووسراوەتەوەو لە دوو تۆی نامیلکەیەکی قەشەنگدا ئامادەکراوەتەوە ، یاخود لە وەقائعی هەرێمی کوردستاندا شوێنی پێ پەرکراوەتەوە ، مژوو بەرواریشی لەسەرتمار کراوە، لە خوارەوەی یاساکەش واژەی سەرکەی هەرێمیی کوردستانی لەسەرە ، کە دەبێت لەرژی دەرچوونیەوە لە پاش بڵاو کردنەوە ی و تەواوبونی ماوە یاساییەکەی پێویستە بچێتە بواری جێ بەجێ کردنەوە.

ئەم مادە یاسایی یانە وەکو دڵ لەرووی ناوەرۆك و شێوە یاساییەکەیەوە هیچ کێشەیەکی تیانیە ، چونکە لەلایەن کۆمەڵێك لە یاساناسان و کەسانی شارەزاو پرۆفیشنال لە بواری یاسادا دانراوە ، پاشان لە پەرلەمانی هەرێمی کوردستانیش لە پاش دایەلۆگێکی تەرووتەسەل گتووگۆی چرووپڕی لەسەر کراوە پاشان خراوەتە دەنگدانەوەو بە دەنگی زۆرینەی پەرلەمانتاران پەسەند کراوە.

بەڵام لە رووی پراکتیکیەوە هەندێ لەو یاساییانە تائێستاشی لەگەڵدابێت نەچێتە بواری جێ بەجێ کردنەوە، بە ئەوەی هیچ لێژنەیەکی چاودێر بوونی هەبێت کە بەدوادا چونی بەبکات،بگومان ئەوکاری پەرلەمانی کوردستانە ، چونکە پەرلەمانی کوردستان-عێراق یان ئەنجومەنی نیشتمانیی کوردستان-عێراق ئەنجومەنی نوێنەرانی دانیشتووانی هەرێمی کوردستان وهەزی یاسادانەری حکومەتی هەرێمی کوردستانە.

پەرلەمانی کوردستان بۆی هەیە هەر یاسایەکی فیدڕاڵی لە هەرێمدا

بخاتە کار کە بەدەر بێت لە تایبەتمەندیی دەسەلاتەکانی فیدڕاڵی کە لە ماددەی ١١٠ی دەستووری کەماری عێراقی فیدڕاڵیدا هاتوون. کەواتە ئەرکی پەرلەمانی کوردستانە هەستێت بە دروستکردنی لێژنەیەک بۆ بە دواداچوونی ئەوەادە یاساییەیانبکات کە نووستوی سەر ڕەفەکانن ولە بەکار نەهێنیاندا زەرد هەڵگەڕاوون.
هەندێک لە نموونەی ئەوەادە یاساییە کارپێنکراوانەش:-
+یاسای سزای لە سەدارەدانە واتە مادە(٤٠٦) فق٣١ هەرلەسەرەتای دروستبونی پەرلەمان و حکوموتی هەرێمی کوردستانەوە کەمێک کەسی تاوانبار سزای لەسەدارەدانیان بەدەرچووە ، نەسزاکە جێ بە جێ دەکرێت بە سەرتاوانبارەکاندا نە یاساکەش هەموار دەکرێتەوە.
+یاسای قەرەبووکردنەوەی ئەوکەسانەی کە بەتاوان دەستگیر دەکرێن و پاشان کە دەردەکەوێت بەتاوانن بە پێی یاسای قەرەبووکردنەوەی ئاگیراوان و حوکمدراوان لە کاتی بە تاوانی و دەرچوونیان لە هەرێمی کوردستان – عێراق کە بە یاسای ژمارە(١٥)سالی ٢٠١٠ ناسراوە کە لە هەردو مادە (٤ و ٥)دا هاتوە ئەوکەسانەی کە بەبە تاوان دەستگیر کراون و حوکم دراون کە سەلمێندرا بەتاوانن ئەوە دەتوانن بچێند ڕێکارێکی یاسایی داوای قەرەبو بکەن.
+یاسای قەدەغە کردنی فڕۆشنی ، یاسای ژمارە (١٥) سالی ٢٠٠٨ ئەوکەسانەی کە ژنی دووەم دەهێنن لە پەرلەمانی کوردستان دەرچووە کە زۆرترین گفتگۆی لە بارەیەوە کراوە، بەڵام تائێستا وەک پێویست کاری پێنەکراوە، بەپێچەوانەوە بەتە کشە بە هێندە شوێن کە لەدەرەوەی ئیدارەی حکومەتی هەرێمی کوردستانە لەو جێگایانە هاوسەرگیری دووەم ئەنجام دەدەن و کە سە رئێشەو قەبەباغەکی زۆری لەسەر ئیدارەی ئەوشوێنانە دروست کردووە.
٢٠٠٧ – +یاسای قەدەغەکردنی جگەرەکێشان یاسای ژمارە (٣١) لە پەرلەمانی کوردستان دەرچووە ، بەهەمان شێوەک پێویست جێ بە جێ نەکراوە ، چونکە لە شوێنە گشتیەکاندا کە نابەت جگەرەی تێدا بکێشرێت کە چی پێشێلی یاساکە دەکرێت ودەکێشرێت ، لە بەرەوەی لایەنی جێ بە جێ کارهێناستێت بە ئەرکی سەر شانی خۆی بە سزادانی بەکارهێنەرانی وای کردوە هێزی یاساکەی لاوازتر کردووە.
ئەمە جێند نموونەیەک بوون لەو یاسا نووستوانە ، کە تەنها وەک ناو بوونیان هەیە کە چی لە واقعدا ئامادەگیی یان نیە و کاریان پێ ناکرێت ،
بەگوومان ئەمەش دەگەڕێتەوە بە کەم تەرخەمی پەرلەمانی کوردستان کە هیچ لێژنەیەکی چاودێریان نیە تا بەدوادا چوونیان لەسەر بکات و لێپچینەوەی جدی لە بەکار نەهێنانیان و وەیاخود خراپ بەکار هێنانی ئەوەادە یاسایی یانە بکات کە خۆیان لە پەرلەمان دەریان

چواندووەوبە زۆرینەی دەنگ پەسەند کراوە، بەشک هەزی هەر یاسایەک لە جە بە جە کردنی دایە بەقەد ئەوەی کە بە تەنها نووسراوی سەر پەرەیەکی کاغەز بێت و هیچی تر.

کۆرنا...یان جەنگی بایولۆژی؟ ... لەتیف بەوار

وابزانم زۆرك لە ئەمە فیلم کارتۆنی دەناسد ترامپی بینیوە کە لە سەدەی رابردوودا نیشان دەدراو بە دیاریکراوی لە ساڵی ١٩٨٧دا لە لایەن (دوونسبەریی)ەوە بەرهەمهێنرا، کە لەو کارتونەدا ترامپ ڕۆڵی سەرۆك وەزیرانی ئەمریکا دەگێڕێت. و ئەوانەش لەو کاتەدا مندا بووون ئەستا گەورەن و بەو سەرکە لە مەژە ئاشنان و هیچ موفاجەئەیەکی تێدا نییە.

ئەمە باسمان لەو پێشبینییە نییە کە چۆن بەرهەمهێنراو بە ج مەبەستێك بوو، بەڵام ئەم بیرکەیە دەمانگەیەنێتە ڕاستی بیرکەیەکی تر سەبارەت نەخشی قایرەسی کۆرنا، ئەویش ڕەمانی نووسەری ئەمریکی (دین کۆنتز)ە بە ناونیشانی (چاوی تاریکیەکان)، کە لەساڵی ١٩٨١دا بڵاوی کردەوە .

ئەم ڕەمانەش بە هەمان شێوەی کارتۆنەکە پێشبینی قایرەسی کۆرنای لە پێش ٣٩ ساڵەوە کردووە. بەڵام لەگەڵ سەرهەڵدانی ئەم قایرەسەداو دوای ٣٩ ساڵ لا بەڵای ئەم ڕەمانەدا کرایەوەو زیاتر ناسراو چەندان جار چاپکرایەوە، ئەو ڕەمانە باس لەوە دەکات کە لە ناوچەی (وەهان)ی چاینەدا قایرەسێك بڵاودەبێتەوەو کۆنترۆڵکردنی لەدەست دەردەچێت، کاتێك زاناکان لە تاقیگەکانی سەربازگەیەکی چاینەدا وەکو هەوڵی پەردان بە چەکی بایۆلۆژی کار لەسەر پەردان بەو قایرەسە دەکەن، بەڵام هەر زوو کۆنترۆڵیان لەدەست دەردەچێت، ڕەمان نووس ناوی (وەهان -٤٠٠)ی لە دەنێت، پاشەوانی ئەم ڕەمانە دایکەکی جەرگ سوتاوە کاتێك پێش ساڵێك کورەکەی سەفەری چاینە دەکات و بە سەروشوێن دەبێت، بەڵام بە هەی ئەوەی کە چەند نامەیەکی بەدەست دەگات کە هەشتا کۆکەی لە ژیاندا ماوەو نەمردووە بیار دەدات

بچێت سەردانی چاینە بکات و سەراخی کورەکەی بکات، بەهەمان جار کاتێك دەگاتە سەردەاوی شوێنی کوشتنەکەی، بەی دەدەکەوێت کە دەستبەسەر لە سەربازگەیەکی تاقیگەی چاینەداو بەهۆی توشی ئاو قایرەس بووە.

رەمان نووس لەو رەماندا باس لەوش دەکات کە تاقیگەکە دەکەوێتە دەرەوەی شاری (وەهان) کە لەراستیدا هەر واشە کاتێك ساڵی ٢٠١٧ ئاو تاقیگەیەی بە ناوی(پەیمانگای وەهان بۆ لێکۆڵینەوەی قایرەسکان) دامەزراو تاکە تاقیگەیەکی بایەلۆژی پلە چواری سەلامەتییە لەو ناوچەیە کە دەکەوێتە ٢٧ کیلەمەتر لە دەرەوەی شاری (وەهان)دا.
لە کاتێکدا ئەم قایرەسە هەر زوو لە چاینەدا تەشەنەی کردو هەزاران کەس توشیان بوو و بە سەدانیان کەچی دوایان کرد، وا باوبێتەوە لە ئێستا کە زاناکان دڵنیان ئەم قایرەسە لە مارەوە دروست دەبێت و شەمشەمەکوێرە دەیگوازێتەوە، راستە ئاو دوو گیانەوەرە خراکی بەشێك لە چاینەییەکانە، بەڵام ئاو بەیەکگەیشتنەی قایرەس لەو دوو توخمە جیاوازەی گیانەوەران و پاشان گۆڕچوونی بە گواستنەوەی بە مرۆڤ هێشتا جێی پرسیاری زانایانی جیهانە، هەندێکیش دەپرسن بۆچی لەم کاتەدا بە دیاریکراوی؟
گەر ئەمە واز لە بیرکەی پێشوەختەی موئامەرە بهێنین، بەڵام ئەم باسە جیی لێکۆڵینەوەیەکی وردو هەروا ناتوانرێت سەرپێیانە بەیاری بەسەردا بدرێت.

لە لایەکی ترەوە هەر زوو لە هێگای ئەرانەوە تەشەنەی کرد بە رێژەیەکی ناوەڕاست و ترسێکی گەورەی خستە ناو دڵی دانیشتووانی سەرانسەر سەر گۆی زەوی، ئەمەی کورد کە زەرجار کارتێکراو و وەرگر بووین لەبەری ئاوەی کارتێکەری دەوروبەرو رووداوەکان بین و سەرچاوەی وەرچەرخانەکان بین، هەشتاش لە ژێر دەسەاتێکی دەرەوەی یاسادا دژین و بەڵایدا دەبڕین دەکوێنە ژێر پلان و بیرکردنەوەی دەسەڵاتی مافیایەوە لەڕەی موتابەعەکردنی کەناڵەکانیان و بەواپێکردنیان و چەپڵە بۆلەدانیان، ئاو دەسەڵاتەی کە لە هیچ کلەجێکی دنیادا حسابی نە دەوڵەت نە حوکمەت نە قەوارەی سیاسی بە ناکرێت، بەکو وەکو باندێکی مافیایی تەماشا دەکرێن و مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت، لەبەر ئەمەش هاوڵاتیانی کوردان لە شوێنە جیاوازەکانی تری دنیادا لە رووی مامەڵەی فەرمییەوە هەر بەچاوی ئاو دەسەاتە نایاسایییە تەماشا دەکرێن و مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت کە سوکایەتی و بەکەرزییە. کاتی ئاوەیە تا زوو خەمان داتەکێنین لە نەفرەتی ئاو دوو بنەماڵەیەو بسمیلی بە مرۆڤ بوون

دڕبکەین و چیدی چاوەڕوانی روبەڕ موچڕی خوێرو سەدەڤ نەبین لەلایەن ئەو دزانەوە.

_ _ _ _ _.

۱-Doonesbury
۲-The Eyes of Darkness

دەوڵەتی کوردی لە دیدی ئەوانەوە! ...هەڵە بەرزنجەیی

" دەوڵەت گرنگترین داهێنانە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا"... کارل. ڤ. دەیچ

ماوەیەکی باشە، بە وردی و بە دیقەتەوە سەرنج دەگرم لە بیروڕای گشتی تورکی و عەرەبی و فارسی و بە تایبەت ڕۆشنبیران و کەسایەتییە گەورە لێگیراوەکانی نەتەوە سەردەستەکانی دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان. ئاخر باری سەرنجی ئەوانم گەلێ لا مەبەستە، هەر نەبێت گوایە ئەم تاقمە بە چەند ئاوەک لەچاو سیاسی و دەسەڵاتدارەکانیان دا شەراونەتەوە!. وەک دەبینین ئەم دەستەیە جارووجار گەر بە کزیی و لاوازیی و لەژێر لەویشەوە بێت، دەیانەوێ دەنگ هەڵبڕن و شتە بڕێن خەیان لە دەسەڵات و عەوامی خەڵک جودا بکەنەوە...
ئەمە گومان لە دەنگە شەرمنەکانیان دەبێت، گوایە لەگەڵ مافی کورد دان و هەندێکیان وەک « حەسەن عەلەوی و سادق زەبەکلام » زیاتر هەنگاو دەنێن و دەڵێن: لەگەڵ مافی کوردا ین تا ئادەی دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی.
لەڕاستیدا ئەمەش دیوەکی ئەو مەسەلەیە، کە دەنگە دەمودەست و بە شێوەیەکی ئەتەماتیکی ببێتە مایەی دڵخۆشی هەر تاکێکی کوردستانی.
لە گرفتەکە لەوەدایە کاتێ بە وردی دەچیتە بنج و بناوان و گەوهەری بڕچوونی ئەم دەستە و تاقمەوە ،دەبینیت، ئەمان زیاتر لەوانی دیکە لە پەرشی پاراستن و چەسپاندن و زامنکردنی دەوڵەتەکەی خەیان و بەرژەوەندی باڵای نەتەوەکەیان و ستراتیژی ئاسایشی نەتەوەیی نەتەوەکەیان دان. لەم ڕووەوە هەرچیەک بە تە بخوازن، بە ئامانجی خزمەتکردنی پرسی نەتەوایەتی و دەوڵەتە زۆرەکەی خەیانە.

بەواتایەکی دی ئەم بڕوونە بەرهەمی قەناعەتێکی چەسپاو و ئەزموونێکی دوورماند و باوەڕێکی بەرزی مافی گەلان و ڕزگرتن لە ویست و خواستی ئەوانی تر نییە. ئاخر وەک مێژوو سەلماندوویەتی، ئەوان ! هێندە سوورن لەسەر دژایەتی بوونی کورد و ژیان و مافە سروشتییەکانی، تەنانەت مافی ژیانی ئاسایشی بە ناسەلمێنن و بە شایستەی چ هەقێکی نازانن. لە هەرەوانگەیەکەوە بوانن پرسکەی تە، وا خەیان و هەموو ئاسایشی نەتەوەیی و بەرژەوەندییە دوور و نزیکەکانیان هەر لەبیرە.
کاتێکیش بە کورد لەگەڵ خواست و داماڵزراندنی دوورخستدان، دوورخستی ناوبراویان وەک ئامانجێک گەرەکە بە پتەوکردن و مەحکەمکردنی پێگەی نەتەوەیەتی خەیان لەو ململانێ و شەڕە ستراتیژی و پرسی ئاسایشی نەتەوەییدا ، کە بەدرێژایی مێژوو هەیان بووە و دەیان بڕێت. هەکەشی ئەوەیە کیانەکان دەستکردن، نەک بەرهەمی خەباتی میللی و جەماوەریی ، بۆیەکا هەمیشە لە دڵەڕاوکێ و ترس و نیگەرانیدان .
ئاخر لە ناوچەکەدا ململانێ و شەڕی باڵا دەستی ئەوانە، بەشکە لە مێژووی تەمارکراوی ڕاستەقینەی ناکۆکییەکانی نەوانیان. ئەوان تا ئێستا ترس لە کەشی کورد و ڕەهەندە نەتەوەییەکانی ، وا بەسەریاندا شکاوەتەوە بە تاکتیک لەگەڵ یەکتردا بوونەتە هاوپەیمان و لە نێوان خەیاندا ڕێکەوتنامەیان مۆر کردووە.ڕێکەوتننامەی جۆرائیر بە نموونە.
جێی سەرنجە هەردوو لا کەکن لەسەر خاڵێک ، کە ئاسایش و بەرژەوەندی خەیانی تەدا دەبینەوە. هاوباوەڕکانی عەلەوی، لە دیدی عروبەیانەوە داماڵزراندنی دوورخستکی کوردی لە باشووری کوردستان، بە ستراتیژکی باش و گرنگ دەبینن کە وەک قاڵغان بە پاراستنی دەروازەی ڕۆژهەاتی عارەبایەتی، لە هەرش و چاوتێبڕینی فارس و تورک بپارێزێ…بە هەمان پێودانگ و تەڕازانین، ئاغای زێباکەلام، دەڵێ: لەگەڵ داماڵزراندنی دوورخستی کوردیداین لە باشوور، بە نیەت و ئاواتی پاراستنی دوورخستی ئێران لە هەڕەشە و مەترسییەکانی عەرەب و تورک.
هەردوو دەستەکەش بەس باوەڕیان بە دوورخستی کوردی لەو بەشەی باشووردا هەیە، کە بەتە دیوار و کەسپە لەبەردەم خەون و ئاواتی نەتەوەیی خەیان دا. دەنا زێباکەلام کورد بە فارسی ڕەسەن لەقەڵەم دەدا و تەنانەت مافی خودموختاریشیان لە ڕۆژهەاتدا بە ناسەلمێنێ. ئەو پەی وایە کورد وەک ئێرانییەک ئەرکە لەسەری شانی داکەکی بکات لە ئێران و بەرپەرچی ئەو هەڕەشانە بداتەوە، کە لە دەرەوە ڕووتە دەکەن.
شایانی ئاماژە پێدانە، گەورە زانای تورکی دەستی کورد «ئیسماعیل

بەشکچی» ، وەک تاکە دەنگی تاقانە و ناوازە، لەم دیدەوە بە دوور دەگرین، چونکە ئەو باوەڕ و تێزەکانی و سزاچەشتنی زەر و بەردەوامی تەکەشان و بەرگریی کردن لە پێناوی کورد دا ، بواری چ دەمەتەقێیەکی لەسەر دەسزیی و باوەڕی پتەوی نەلەقیوی زانستیانە و مرۆڤدۆستانەی بە کەس نەهێشتووە. لەتەک ئەوشدا، بە دووری نابینم هێشتا لە نەو تورکدا کەسانی تریان هەبن، وا بیر بکەنەوە وەک ئەوانەی لەسەرە ئاماژەمان پێ دا.
کەواتە دەرئەنجام ئەوەوون و ئاشکرا دەبێت، تا 50% بەرەو ژوورتری تورک و فارس و عەرەب نەبنە بەشکچی ئاسایەکی زانست پەروەر و واقیعبین و مرۆڤدۆست و خاوەن هەڵوێست ، وا خەتەفردانە هەر چاوەڕێی داری زەبکەیت بەرت بە بگرێ و بەڵێت تورک و عەرەب و فارس تەواوانینی واقیعی و مرۆڤدۆستیانەیان بە پرسی کورد هەیە و ئیمە نا سبەی بەشەوێکی دیموکراسی دەتوانرێ چارەسەری کێشی کورد بکرێ!. ئاخر بنەمای سەرەکی دیموکراسی بە پەوەری زەرینە و کەمینە دەپەورە… کورد لە هەموو بەشە ناشروشتییەکانی تە ترنجدراوە، کەمینەیە و هیچ کات تاکە بەیارەک بە دەنگ دان و دیموکراسی ناباتەوە.
ئەوەی لەرە گرنگ و هەستیارە ئاماژەی پێ بدەین، جێی داخە کەوا هێشتا سیاسی و ڕۆشنبیرانی کورد هەن، چەند گالیسکەیەک لە یەک ئەسپ دەبەستن!؟…خەباتی نەتەوایەتی کورد، وەک کێشەی نەتەوە و خاکەکی داگیر و دابەشکراو دەکەنە قوربانی دید و بۆچوونەکی ئاینزاییی یاخود ئایدۆلۆژی و مل بە خودی دەفاکتەکە نادەن..
ئەوە واقیعی تاڵی کوردە بەدەست داگیرکەرەکانییەوە. دەکرێ بەم کەم وەنەو بە هاوتایە، لە سەختی و تراژیدیایی دا. کەواتە، دەستبژێر و سیاسی کورد، پێویستە کار بە بەرهەم هێنانی گوتار و میکانیزمەکی تری خەبات و بەرەنگاری بکەن.، نەک خە وابەستە و دیلی دەقی کتێب و تیۆرییە نامەکان بکەن.
بەداخەوە زەرینەی ئەم دوو بەرە ڕۆشنبیر و سیاسییەی کورد،جە پەنجەیان لەبەرهەمهێنان و داهێنانی کەشک و تۆلاری هزر و ڕۆشنبیریی کوردیدا نییە، بەکەو هەر خەریکی گواستنەوەی هێز و جوینەوەی وتراوە سواوەکان و گرتنەبەری ئەزموونە شکست خواردووەکان و لاسایکردنەوە
پە لەناجەریی و دژاویی نامەکان دەکەن. بەم هەیشەوە، کورد بە تەکەا ، لەو مەژووە جەنجاڵ و پە لە کوڕەوڕییەی خەیدا، وزە و سەرمایە و حەزو ئاوات و توانا و لەوشاوییەکی گەورە و بە شومار و گرنگی بە فیڕ چووە.
لە ئێستاشدا، چاوپێکەوتنی بیرمەندەکی شیعەی لوبنانیم خوێندەوە«

ئەنیس نەقاش» گوایە لە کتێبەکەیدا بەناوی « الکونفیدرالیە المشرقیە» دەرەتانێکی باشی بۆ چارەسەرکردنی کێشە نەتەوەییەکانی وەک دۆزی کوردی خستۆتە بەرچاو.خواستی« دامەزراندنی کۆنفیدراڵیەکی ڕۆژهەاتیی لەسەر ململانێ بۆ سیاست نێک بە ناسنامە»...واتە کوردێکی شیعە لەگەڵ فارسێکی شیعە و عەرەبدا یەکگرن و دژ بە کوردێکی سوننە و فارس و عەرەب بن... چونکە ناوبراو پێی وایە، « دابەشکردنی جوگرافیا لەسەر بنەمای ئەتنیکی و مەزهەبی و ئاینی سەرەتای شڕەی نوێک کۆتایی» ... هاوکات ناوبراو پێی وایە:« کێشەکان ئەوکاتە دەست پێدەکەن کە داوای دروستکردنی نەخشەی نوێ بکەین لەسەر بنەمای جیاکاری نەتەوەیی». واتە لە ئێستاوە کورد بۆ نیە داوای دەوڵەتی خۆی بکات . کاتێکیش دەسەاتی کورد ، وەک فارس و تورک و عەرەب نەبێت، شوێن و پێگەیشی لەوان لاوازترە. ئەم بۆچوونە دەیسەلمێنێ کە ئەو ناتوانێ لە خەیاڵی باڵا دەستی عەرەب و هەژموونی شیعەگەرایی دەرچێ و هەمیشە خۆی وەک عەرەب پێویستە باڵا دەست بێت و هاوشان پێشوەخت مسۆگەر بێت ، کە براوەی مەدانێ و هەروەها ڕەنگە وەک شیعەش بەهەمان شێواز بیر کاتەوە. ئاخر ئەو فەزڵی عەرەبوون و موسوڵمان بوون بۆی سەلماندووە و پسووڕەکەی داوەتێ. ناوبراو پێی وایە :«دەوڵەتی بنیاتنراو لەسەر نەژادی و دین بەرەو ئاستەنگی گەورە دەبێتەوە». کەچی سەرسەختانە داکۆکی لە ئێران ودەوڵەتە دەستکردەکانی دیکەی عەرەبی دەکات. دەڵێ: »ناوی کوردستان لە ئێران هەیەتی، ئەوە لە دەوڵەتێکی یەکگرتوودا دەبێ... لە ئێران کورد وەک هەر عەرەب و تورکمان و فارسێک، چونکە ئێران لە شەش ئەتنیک پێکهاتووە و یاسا جیاوازییان لە نێواندا ناکات. ئەوە وەکو کۆنفیدراڵیەکی ئەتنیکانیە لە ئیمپراتۆریەکی فارسیی بچووکدا«. کەواتە تە هەرچی بەدەست بهێنی هەر لەژێر کەف و هەژموونی ئەواندا دەرناچیت و ئێرن ئەو نموونە باڵا و سەرمشقەیە، مافی خەیاتی باڵادەست و ئیمپراتۆر بێت و تەش لە پەراوێزدا ژیان بگوزەرێنی.

ئەم بیرمەندە دەڵێ« لەم کۆنفیدراڵیەدا شوێنێک بۆ زایۆنیزم نیە، بەڵام فەلەستین دەبێتە بەشێک لەوە». ئەم ڕاگەیاندنە کتومت ناوەڕۆک و گەوهەری ناڕوون و ناواقیعی و عروبەچێتی و مەزهەبگەرایی بەدیار دەخات.ئاخر ناوبراو هەم مافی ژیان بە ئەوان/ جولەکە ناسەلمێنێ و هەمیش لە خەیاڵی گرد و مەکردنی وزە و توانا مرۆیی و ئابووری و سیاسیەکانی گەلانی ناوچەکەدایە، بە یەکخستنیان لە بەرە و سەنگەرێک دا، لەبەرامبەر جولەکە یاخود ئەوەی ئەو بەردەوام بە زایۆنیزم ناوی دەبات. کەواتە کورد و گەلانی دیکە دەبێت وەک عەرەب شەڕی جیهادی و فەتوای لەناوبردنی ئیسرائیل رابگەیەنن. ئەمش

کتومت پاشکەیی و چوونە پەراوێزی شت و ململانێیەکەوە نیشان دەدات، کە لە سوودی کورد و خودی ناوچەکەشدا نییە. بە کورتی و کرمانجی ئەرکی سەرەکی کورد دژایەتی داگیرکەران و سەربەخۆیی بەدەستهێنانە.
کاتێک دەڵێت: فەلەستین دەبێتە بەشێکی ئەو کۆنفیدراڵییە، واتە دەوڵەتی فەلەستین … ئەو نایەوە کۆنفیدراڵی لەنێوان گەلانی ناوچەکەدا دروست بێت، بەڵکو دەیەوێ عەرەب بە 24دەوڵەتەوە و فارس بە ئیمپراتۆرییەتەکەیەوە ببنە بەشێک لەو جوگرافیا سیاسییە و شێوەی زایۆنیزم درێژە پێ بدەن. کەواتە ئەوە دژانین ، ئەو نایەوە کوردی بەیەکگرتوویی و وەک یەک دەوڵەتی سەربەخۆ بێتە ناو هاوکێشەوە، بەڵکو وەک بەشە بندەستەکانی چوار دەوڵەتە داگیرکەرەکەی. هەر لەم ڕوانگەیشەوەیە هەر هەوڵ و ئاماژەیەکی خەبات و ویست و داوای کورد، بە دەوڵەتی کوردی بێت، لەدەرەوەی ویست و کۆنتڕۆڵی ئەوانەوە بێت، یەکەواست بە کاری ئیمپریالیزمی دژانن و بە ئیسرائیلی دووەم ناوزەدی دەکەن.
ئەنیس نەقاش لە دوا پەرگرافی قسەکانیدا دەڵێ: »کۆنفیدراڵیزمی ڕۆژهەڵات، کێشەی کورد چارەسەر دەکات.« ناسنامەی مشریقی دەبێت» ئەمش جۆهەری گەلانی دیموکراتیکە کە تیرییەکەی سەرەک ئەجەلان داوای دەکات«.
وەک دەبینین ناوبراو، جەخت لەسەر تیرییەکەی ئەجەلان دەکاتەوە. مەخابن سانکە لە تیرییەکەی ئەجەلانیش دا تارمایی پاشکشێیکی گەورە لە دەزی نەتەوەیی دا بەرچاو دەکەوێت و جگە و پگە و ناونیشانی « دەوڵەتی نەتەوەیی » نییە.کەواتە هەردوو لا هاوبەشن لەم پرسە گەوهەرییەدا و بە خەیاڵییش نییە نقاش بە ڕامکردنی کورد هانای بە تەزکانی ئەجەلان بردووە.
لەردا لای ئەوان/ بە ئەوان گرنگ و داواکراو ئەوەیە، کورد بانگاشە و داخوازی «ناسنامەیەکی نەتەوەیی و نیشتمانکی سەربەخۆ و بوونە دەوڵەت» تی نەبێت و بزری کات. ئەمش ئەو دەرئەنجامەیە کە گوتاری ئایینی و ئایدۆلۆژیای ئینتەرناسیونالیست و ئەندێشەی کسمپۆلیتی و خەون و خەیاڵی یەتەبیایی، سەرمستەکانی دوور لە واقیع و دەروون نەخۆش و خاوەن گرێی خەبەکەمزانەکانی بەرێیکی فراوانی کوردی پێ گرفتار بوون.
بە دیوەکەی تریش دا ئەو دیمەنە قەزەون و بێزارکەر و ئومێدکوژە نمایش دەکات، کە دەستبژێری گەلانی سەردەست، چ جیاوازییەکی بنجیبان لەتەک خەڵکی ڕەشک و سیاسی و سەربازی وەاتەکەی خەیاندا نییە. بەداخەوە زۆری ماوە لەنەو شەرش و ئاپۆینەکانی کورد دا، ژمارە و ڕۆژێیکی بەرچاو لە ڕەگەزی گەلانی سەردەست ببین، هاوشانی کورد بە مافی نەتەوەیی و ژیان و دیموکراسی کورد تە بکەشن، وەک

ئەوەی کاتی خۆی ڕەشنبیرە فەرەنسییەکان بە سەربەخۆیی جەزایر دژ بە وەاتەکەی خۆیان کردیان.
کەواتە گەر واقیعبین بین و دروست ریال پۆلەتیک بخوێنینەوە، ئەوەمان بۆ دەسلەمێ، دەمەکە
ئەو خوونە بۆتاە بۆتەوە، ئەوان! ببنە بەشەک لەو تەکۆشرانەی بە ئامانجەکانی تۆ تە بکەشن. گەر هەشبن ! ئەوا ئەژیان لە پەراوێزدان.
شایانی گوتنە، لەم وانە مێژوویەوە، باشتر حاڵی بوون، کە پێویستە ستراتیژ و ئامانجی ـ بەدواوەتبوون ـ ی خەمان ەوون و ئاشکرا بکەین و لە ەوانگەی خەمانەوە لەسەر زەمینەی واقیعی کەمایەتی و مێژوویی و سیاسیەوە ، بەرامبەر بە خەمان و ئەوان! ئەم هەقیقەتە مێژووییە بیکەینە دەفاکتۆیەکی نگەی چسپاو ، نەک بەدیار داری زە و خوونی نەزەکی ئەوانەوە دەش دابمێنین.

- هەڵە بەرزنجەیی 1.3.2020
-

کۆی بەوەژنە … عەبدولڕەحمان فەرهادی

لە ناوەڕاستی حەفتاکان کە پەلی شەشی زانستیم تەواو کرد، نمرەکەم بایی ئەوە بوو لە کەلیجی زانستەکان لە زانکۆی سلەمانی وەربگیرم، ئەو کاتە باوکم تەواو کەوتبووە سااەوە و پیر و کەنفتە بووبوو، ماەمان لە خانووەکی دووچاوەی یەک لە گەەکە کەنەکانی عەربەت بوو، منی عەربەتیی، بە جارەکیش چەندە! سلەمانیم نەبینیبوو.
لەگەڵ حەمیدی ئامەزام بە یەکەمجار، ەوومکردە ئەو شارە، کە ئەویش لە کەلیجی ئادابی لەوە وەرگیرابوو. سەرەتا بەر لەوەی لە بەشی ناوخە ناومان بۆتەوە، مانگێک لە چاوە خانووەکی داتەپیوی مەکەندی دەژیاین، ئەواریەکیان لەگەڵ حەمید بەرەو بازاڕ شەبووینەوە، لاتوپات و گیرفان نیمچە بۆتاە تەی وەردەسووەاین، گەیشتینە دەوروبەری مزگەوتی کاک ئەحمەی شێخ و لەولاوە چەند پۆپیرەژنێک

ماست و سەرتوتژ و قەیماغیان دانابوو دەیانفرەشت، لەیان نزیک بووینەوە و من دەمویست جامە بچکۆلەی ماست بە نانی ئەوارە بکەم، پیرەژنەکان بە هەی قسەوباسی نەو خەیانەوە بەریان بە خەکەوە نەمابوو، زەرم بەلاوە سەیر بوو! چما ئەم پیرەژنە سەرگەردانانە بە قسە هاتوون یان بە کار و کاسابەت؟ زیاتر لەیان نزیک کەوتمەوە تا بزانم لە چیی دەدوەن، دواتر گوەم لەیان بوو قسە و لفتیان لەبارەی کچەوە بوو، یەکیان دەیگوت: من حەجمینم لەدەست کچ نەماوە، ئەویتر بەی دەسندەوە: کچ شەوە نایەکامی دە بخەوم، لەولاتر پیرەژنەکی چاویلکە لەچاوی گەچان لەپاڵ کە زەر زیت و زرنگ دیار بوو، دەیگوت: نازانم کەی لەدەست ئەم کچە پیسە قورتارمان دەبەت! مەراقمە بە جارەک کچەک چەندە! بەدەست بگرم. منیش فزوولەن ویستم هەر بە شەخی لەمبارەوە لەگەڵی بدوەم و لە بەرانبەریەوە وەرامیم دایەوە:
پورە گیان توخوا ناوت چییە؟
وەرامی دامەوە: من ناوم (گورجی) یە، بە؟
گوتم: پوورە گورجی گیان، دەبا من چارەسەریی ئەم کچە لەعنەتییەت بە باسکەم، ڕەگایەک هەیە بە لەناوبردنی یەکجارەکیی کچ و با بەتی باسکەم.
هەستم کرد گەشانەوە بە ڕووخساری باجی گورجییەوە دەرکەوت و بە سەرسامانەوە تەماشای دەکردم:
دا دەی ڕەڕە گیان چەن چەنی؟
پوورە گورجی ئەوە لە ماڕەوە خەڕەمەش(مشکی)تان هەیە؟
ئەی چەن نیمانە!
پوورە گورجی، تە هەڕەگت بینیوە؟
ئەی چەن بەساقە.
هەڕەگەک بەنە چەند مشتە مشکیی تەکە.
ئە ڕ ڕ ڕ؟
ئینجا مشکییەکە لە بنی هەڕەگەکەوە بەنەوە.
ئە ڕ ڕ ڕ؟
بیخە ناو هەڕەگەکی وردتر.
ئە ڕ ڕ ڕ ؟
پاشان لە تافتەی بدە.
ئە ڕ ڕ ڕ ؟
ئینجا خەڕەمەش پەدراویەکە لەسەر دەسەک ڕاخە.
ئە ڕ ڕ ڕ ؟
پاشان یەک یەک کچەکان بگرە و پەڕووی چاویان بکەوە و مشکییەکەی تەکە، بەمجرە کچ تەواو دەبن و بە هەتاهەتا لە کچ ڕزگارتان

دەبێ .
هەستم کرد پووڕە گورجی زۆر لێم دەهری بوو و تێگەیشت بێ بڕەکم بردووە!
بە سەر و ڕووخسارێکی پێشکاوەوە ڕووی کردمێ و پێی گوتم:
بڕساقە ێ ێ ێ ؟
وڕامم دایەوە: بێێ پووڕە گیان؟
پێی گوتم:
بێ ساقێێ ێ، توخوا تێ کۆی بڕۆژنێ نیی؟
• بیرکەی ئەم بابەتە بەسەرهاتکە مامۆستا غەریب پشدەری بە جۆرکی تر بۆی گێڕامەوە، لای من ئەم دەقەی لکەوتەوە.

چۆمکی ڕۆشنبیری … ڕۆزا شوان

لە ئێمەدا، وشەی "ڕۆشنبیری" یا "ڕووناکبیری" زۆر بڕ گومان دکەون، لسەر زاری هەڕە زۆری ڕێکانی گەلی کوردمانن، لە زمانی کوردیماندا هەردوو وشەکێ یەک واتایان هەیە، بێ زارکی و بێ نووسین هەردوو وشەکێ بکاردەهێنین. دوو وشەشن لە وشەکانی ناو فەرهەنگی زمانی کوردی.. هەردوو وشەکەش لەکدراون لە (ڕۆشن + بیر) و (ڕووناک + بیر) پکهاتوون.. بە یەکەکیش دوترت ڕۆشنبیر یا ڕووناکبیر کێ بیر فراوان و تێگەیشتووبت و باکگراوندکی زانیاری گشتی هەبت.
وشەی ڕۆشنبیری یا ڕووناکبیری کوردی بڕانبڕ بە وشەی "کولتوور" ئینگلیزی و وشەی "الثقافة"ی عەڕەبی بکارهاتوون.. بێێام وشەی"کولتوور" لە بنێێتدا، وشەیکی ڕۆسنی لاتینییە، بە واتای "چاندنی زەوی" دت.
لە زمانی کوردیدا، لە قسکردن و نووسیندا، وشەی ڕۆشنبیری زیاتر لە وشەی ڕووناکبیری بکارمان هێناوە و بکاری دهێنین.. ڕۆشنبیری شوەیکی فەرمی وڕگرتووە، گرنگیکی زیاترمان پێی داوە، دقی گرتووە و خەی سازکردووە.

شاری سلەمانی قۆشەنگ و جوان لە باشووری کوردستان، کرا بە "پایتەختی ڕۆشنبیری کوردستان" ئەم نازناوەش شایەنی

خۆیەتی، چونکە شاری سلێمانی لە دروستبوونییەوە تا ئەمڕۆ، مەبەندی داهێنانی روشنبیری و داهێنانی ئەدەبی کوردیمان بووە.
لە سەردەمێکی کۆنەوە وشەی ڕۆشنبیری بووە بە وشەیەک لە وشەکانی زمانێ جیاوازەکانی گەلانی جیهان. بەڵام ئێم وشەیە وەکو خۆی نەمایەوە، بووە بە زاراوەیەکی زانیاری و واتایەکی دیاریکراوی گرتۆتە خۆی.
زانایانی مرۆڤناس، زاراوەی ڕۆشنبیریان خستە ناو فەرهەنگی زانیارییەوە، لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەمیشەوە گەلێ پێناسەیان بە دانا، پوختەی باسکانیشیان
بەمە کۆتایی پێهێناون، کە "ڕۆشنبیری بریتییە لە کەمەڵەک لە چالاکییە ئەنجامدراوەکانی مرۆڤ"
زاراوەی ڕۆشنبیری ــ لە ناوەڕاستی و پێکهاتەیدا ــ لە بەها مرۆییەکان جیانابێتەوە. ڕۆشنبیری بەردی بناغەیە لە گۆشەکردن و لە گەڕان بە بەرزتر و دروستر لە ڕەفتار و لە هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤ، بووە بە بەشێک گرنگ لە ژیانی مرۆڤ و لێی جیانابێتەوە. دەتوانین بڵێین، ڕۆشنبیری بریتییە لە شارستانی مرۆڤ لە ڕووی مادی و ڕەحییەوە.
ڕۆشنبیری هەمیشە لە نوێبوونەوە و لە گەڕان و داهێنان دایە. توانای گەڕان و پشکۆتنی کەمەڵگەی هەیە. لەم سەردەمەشدا، کە سەردەمی گەڕبالیزم و شەڕشی تەکنەلۆژیایە، بە هەی خراپی و ئاسانی پەیوەندی و دۆزگاکانی گەیاندنەوە، گەلانی
جهیان لە یەکتری نزیکبوونەتەوە، سوودیان لە ڕۆشنبیری یەکتری وەرگرتوون، کاریگەریشیان لەسەر ڕۆشنبیری یەکتری هەیە. ئەمەش هەکارەکی ئەرێنییە بە
گۆشەکردن و دەوڵەمندبوون و فرە ڕۆشنبیری.. بەڵام هەر گەلێکیش، هەوەدەدات کە
ڕەسەنایەتی و تایبەتمەندییەکانی ڕۆشنبیری خۆی لەدەست نەدات و بیان پارێزێت.
زانای ئەنترۆپۆلۆژی ئینگلیزی (ئەدوارد تایلەر: ۱۸۳۲ـ ۱۹۱۷) لە پەرتووکێکیدا
بە ناوی (ڕۆشنبیریی سەرەتایی) یەوە، لە ساڵی (۱۸۷۱) دا چاپیکردووە، جارێک زاراوەی (ڕۆشنبیری) بەکارهێناوە، جارێکی تر زاراوەی (شارستانی) بەکارهێناوە.
خۆی یەکلایی کردۆتەوە و وشەی (ڕۆشنبیری) پەسەند و جێگیرکرد. تایلەر لەو پەرتووکەیدا ئەم پێناسە کلاسیکییەی بە وشەی ڕۆشنبیری

داناوە، دەڵێت:
"ڕەشنبیری لە گەلێ شت پێکهاتووە، وەکو زانیاری، بیروباوەڕ، هونەر و ئەدەب، ڕەوشت، داب و نەریتی کۆمەڵایەتی، یاسا، هەموو تواناکان و ئەو نەریتانەی کە مرۆڤ وەکو ئەندامێک، لە کۆمەڵگەوە وەریان دەگرێت"
توێژەرەکان، بەدواداچوون و لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی زیاتریان بۆ وشەی ڕەشنبیری کرد. پێناسەی تریان بۆ ئەم وشەیە دانا. بۆ سەدان پێناسەیان بۆ کرد.
بۆیە تا ئێستا پێناسەکەی (تایلەر) بووە بە هاوتا و بە بنەمای پێناسەکان.
هەندێ لە زانیانی ئەنتڕۆپۆلۆژی بەم جۆرە پێناسەی ڕەشنبیری دەکەن:"ڕەشنبیری گشت ئەو شتانە دەگرێتەوە کە گەلێک لە گەلان هەنابێتیانە ئاراوە، ئیتر یاسا و ڕەسا و کەلەپووری کۆمەڵایەتی بن، یا شتە دروستکراوە بەرهەم هێنراوەکان بن"
(ڕەبەرت بیرستید) یش بەم شێوە ساکارە پێناسەی ڕەشنبیری دەکات و دەڵێت:
"ڕەشنبیری ئەو شێوە پێکهاتەیە، کە بریتییە لە گشت ئەو شتانەی بیری لێدەکەینەوە
یا ئەو کارانەی دەیان کەین یا ئەو شتانەی هەمانن"
هەندێکی کە ڕەشنبیری بە ستایلێکی ژیان دەزانن.
لە پێناسەیەکی تردا لە پێناسەکان:"ڕەشنبیری بریتییە لە کۆمەڵێکی کەی فاکتەرە سیاسی و کۆمەڵایەتی و هزرییەکان، ئەو فاکتەرانەن کە هەمووان لەیان تێدەگەن و قبووڵیان دەکەن"
(جەواهەر لال نەهرە) ش دەڵێت:" ڕەشنبیری بریتییە لە یەکێتی ئەقڵ و ڕۆح"
(ئەندریە مالۆ) دەڵێت:"ڕەشنبیری و زانستی پاچکە بیرکەکانمانی پێ هێدەکەنین"
(جۆن ستیوارت میل) یش دەڵێت:"ڕەشنبیری بەبێ ئازادی، ئەقڵێکی فراوانی ئازاد دروست ناکات"

تا ئەمڕۆش چەمکی ڕەشنبیری لە فراوانبوون دایە، بە پێی گۆڕان و شۆڕش و کات و جیاوازییەکان لە داب و نەریت، پێناسەی زیاتری بۆ دەکرێ و شتی زیاتریش دەخرێتە سەری، شتە باونەماو و نگونجاوەکانیشی لە لادەبرێ. دەکرێت لێکۆڵینەوەی زیاتری لەسەر بکرێت، لەوانەش لە داهاتوودا، پێناسەی تری بۆ بکەن و شتی نوێ و بابەتی زیاتری بخەنە سەر.
چەمکی ڕەشنبیری بۆ واتا گشتییەکەی ئەمەیە:" کە لە هەموو

شتێکدا، شتێکی لێبزانیت"
لە سەدەی بیستەم لە ئەورووپادا، بایەخێکی باشیان بە وشەی رەشنبیری دا، لە ئەستاشدا رەشنبیری پێگەیەکی گەورەی لە ئەدەب و رەژنامەکانی ئەورووپیدا هەیە.
هەندێ کەس بە وشەی (شارستانی) ناویان بردووە.
لە ئەمەدا، رەشنبیری بووە بە زمان و بە پەوەری پێشکەوتن و بە مایەی رەز و شکەداری و شانازی بێ گەلانی رەشنبیر.
پەندێکی روسی دەڵێت:"وەکو چۆن پێ تاووس دەڕازێنێتەوە، هەر بەم جۆرەش، رەشنبیری مرۆڤ دەڕازێنێتەوە"
بە کورتی لەو کاتەوە کە پێناسەی جۆراوجۆر بە چەمکی رەشنبیری کراوە، وشەی رەشنبیری پێشکەوت و هەموو لایەنەکانی ژیانی مرۆڤ و بوارەکانی زانیاری، زانستی، ئەدەبی، هونەری، کۆمەڵایەتی، داب و نەریت، رەفتار و هەڵسوکەوت، بەها مرۆییەکان دەگرێتەوە.
لە هەموو حکومەتەکانی جیهانیشدا، وەزارەتێک بە ناوی وەزارەتی رەشنبیریەوە هەیە، کە ئەرکی چالاکی و گۆشکردن و پێشکەوتنی رەشنبیری لە ئەستۆ گرتووە.

لە زەربەی وەاتە پێشکەوتووەکانی جیهاندا، لە هەر شار و شارۆچکە و دێیەکدا، چەندین یانە و کۆمەڵە و گروپ و دەزگا و مەڵبەندی کولتووری یا رەشنبیری هەن.
شایەنی باسیشە، لە زەربەی شار و شارۆچکەکانی ئەوروپا و ئەمریکا و ئوسترالیا،
کە رەوەندی کوردیان لە هەیە. "کۆمەڵەی کولتووری کوردی" یا " کۆمەڵەی رەشنبیری کوردی" و "گرووپی هونەر و ئەدەبی کوردی" شیان لە هەن.
ساڵانە چەندین چالاکی پێشکەش دەکەن. ئاهەنگی جەژنی نەورەز دەگەڵن و
یادی ساڵەڕۆژی بەنە نەتەوەییە خەش و ناخەشە کوردییەکانمان دەکەنەوە.
رەنگە گرنگیان هەیە، لە ناساندن و گەیاندنی رەشنبیری و هونەر و داب و نەریتی رەسەن و جوانی کوردیمان بە نەوی نوێمان لە تاراوگەدا، ئاشناکردنیشیان بە گەلانی ئەو وەاتانەی کە لێیان دەژین.

رەزا شوان
نەرویج: ١ی/ ئادار/ ٢٠٢٠